

V. Ember Mária:

A 17. SZÁZADI MAGYAR HIMZÉSEK MOTIVUMKINCSE

A textiliák sokféle diszítési módja közül legváltozatosabb a himzés. Lehet festőien színes, vagy reliefhez hasonlóan plasztikus. Az áttört szálhuzásos himzések némelyike a legaprólékosabb faragvány hatását kelti, a dus, finoman tagolt technikával készült arany és ezüst himzések pedig ötvösművekre emlékeztetnek. Az öltésfajták olyan változatosak, vonalvezetésük annyira kötetlen – még a szálszámoláson alapuló himzéseké is – hogy a mechanikus utóp előállított és diszített textiliák nem vehetik fel velük a versenyt.

A textilművészet termékei közül tehát a himzés érvényesíti a művészi szándékot és rátermettséget. Kötetlenül fejezi ki a tervező és kivitelező izlését, művészi készségét, technikai felkészültségét. A himzőfonalat kedve szerint választhatja ki és vezetheti, sok öltésfajta között válogathat és variálhatja azokat, szemben a szövessel ami mindig mechanikus, éppen technikai adottságánál és kötöttségénél fogva. Ezért lett a himzés a diszítőművészetek közül leginkább a népek a művészi érzékének kifejezője.

A magyar himzőművészetet fejlődése folyamán keleti és nyugati hatás is érte, azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a magyar diszítőművészet hagyományait sem. Honfoglalás kori tarsolylemezen (bezdédi) hasonló ananász-idomot láthatunk, mint a 17. századi himzésen, a szalaghálós diszű (Galgócsról való) tarsolylemezen pedig a reneszánsz diszitményeken és a magyar himzéseken olyan gyakori akantuszvirág korai változatát. A keleti hatás a kora középkorban közvetlenül Bizáncból, majd közvetve Itálián, különösen Velencén át jutott hazánkban, s elsősorban a kőfaragványokon maradt fenn. A közvetlen olasz hatás a XV. század második felében – Európában legkorábban nálunk – Mátyás király uralkodása idején az olasz reneszánsz művészet erős befolyása révén vált uralkodó jellegűvé. A hódoltság idején pedig a perzsa és török diszítő motívumok viszonylagos elterjedése érzékelhető.

A minden szépet szerető magyarság a 16. század közepe táján induló új himzésstílust a kelet és nyugat formakincsének, művészeti szemléletének szerencsés egybeolvasztásából sajátos ízléssel fejlesztette ki. Országunk az akkori keleti és nyugati stílusáramlatok határán terült el, egyformán kapott tehát mindkét részről impulzusokat. Erős nemzeti kultúra és egyéni diszitőkészség kellett ahhoz, hogy ezeket az egymástól annyira különböző stíluselemeket egységes egésszé, sajátosan magyar stílussá ötvözhesse. Ez, a kétféle hatást szerencsésen egyesítő, a magyar lelkiségnek megfelelően átalakító és ezzel önállóan magyar stílust alkotó himzőművészet abban a korszakban született meg és teljesedett ki, amikor a magyarság leg súlyosabb harcait vívta a török ellen. A gyászos emlékeztető mohácsi csata után az ország három részre szakadt állapota 150 évig tartott. Éppen erre a háborúkkal terhes korszakra esik a magyar un. urihimzés kifejlődésének és virágzásának kora. A háromfelé darabolt országban a magyarság nemzeti egység maradt. Ez tükröződik kultúrájában, művészetében, szokásaiban is és ez a magyarázata annak, hogy az ország egész területén egységes himzésstílus fejlődhetett ki s ezért ma már teljes bizonyossággal nem állapítható meg egy-egy himzés pontos származási helye.

A magyar urihimzés motívumkincsének gerince az olasz reneszánsz ornamentika. Az olasz diszitőművészetben a tudatos művészeti kompozíció minden mesterkéeltségtől mentes, feloldódott a ritmus váltakozásában, a vonalak könnyed, természetes hajlásaiban. A felületeket kitöltő és beosztó indaháló az egyes részeket hangsúlyozó motívumokkal tiszta, áttekinthető szerkezetet ad. A motívumok szerkezeti rajza arányos, a virágtöveken, bokrokon, ágakon a lendületesen és ritmikusan hullámzó, tekeredő, szétágazó vagy összefutó indákon kecsesen ülnek a főmotívumokat képező virágok. A himzések felületének beosztása világos, áttekinthető, sohasem zsufolt. Kompozíciójuk tudatosan beosztott, nem törekedtek arra, hogy a motívumok között minden helyet betöltsenek. A nagyobb mintafelületeket a színek és öltéstechnikák megválogatása, az arany és ezüst fonalak alkalmazása változatossá és ritmikusá teszi.

A középkori figurális himzések után a növényi diszitmények váltak uralkodó jellegűvé. A reneszánsz motívumoknak nem mindegyikét alkalmazták a magyar himzéseken. Az olasz himzésminta könyvekben gyakori mintákat — pl. az indás szőlőlevelest — nálunk csak ritkán látjuk. Az arabeszk, groteszk emlékmagyunkban teljesen hiányzik. A fonadék is ritka, s akkor is csak nyolcas alaku csomó alakjában. A sárkányok, griffek, kigyók helyett ritkán jelenik meg egy-egy címerállat: oroszlán, szarvas, páva, különféle madáralakok; általában a növényi diszitmény kísérőjeként. Emberábrázolás jóformán csak az egyházi rendeltetésű himzéseken fordul elő.

A magyar királyok, az erdélyi fejedelmek és a főurak udvartartásához tartozott a himzmester is. Városainkban is számos mester dolgozott a 15–17. században. Közülük néhánynak a neve is fennmaradt, így Nyilassi Bona himző- és gyöngyfűző mesteré, aki András nevű inasával együtt Egerben működött s a főkapitány házában is készített himzéseket 1566-ban. Szépen dolgozhatott, mert a következő évben már mint „őfelsége az Erdélyi Fejedelem gyöngyfűzőjé”-t tartották nyilván.

A himzők, vagy ahogy régen nevezték: varrók céhe Budán már a középkorban működött, a többi városban fokozatosan később alakult meg. Himzmesterek készítették a felsőruhák diszítését, a női diszruhák szoknyájának és vállfűzőjének, a férfiak dolmányának, mentéjének arany-ezüst fonalas gyakran gyöngyökkel és korállal is kivarrott himzését. A nyergek, lótakarók, cafrangok diszítését éppen ők varrták, mint a virágos mintával himzett bársony terítőket, paplanokat, szuperlátókat. Sőt még a magas szárú deli sarura és az övre függesztett bőr erszényre is jutott arany-ezüst himzés.

Az olasz himzésmintákat már a XV. század közepén ismerték Magyarországon. Johannes Lewkes de Kallo feleségének – aki Odwerthus Italicus özvegye volt –, ingóságairól 1458-ban jegyzéket készítettek. Ebben olvashatjuk: „Vnum culcitrū ad modum ytalico-rum.”¹

A himzmesterek mintáikhoz felhasználták a Németországban és Velencében megjelent mintakönyveket, amelyeknek java részét a 16. században adták ki. Ilyen himzésminta könyv: „Furm und Modellbüchlein” Augsburg, 1523. Fametszetekkel. Kiadta: Hanns Schönberger. A német mintakönyvek közül leghíresebb Hans Siebmacher 1597 és 1602-ben kiadott mintakönyve. Paganino 1529-ben Velencében megjelent mustrakönyve különböző himzésmódokat is ismertet. Nicolo d’Aristotile 1529-ben kiadott könyvének címe ékes ajánlás: „Munkák példája, amelyből a gyengéd leányok és nemes asszonyok könnyen elsajátíthatják a munka rendjét és módját, a varrást, a himzést és végül nemes és dicséretreméltó munkákat, amelyek lemérhetik a tűt kezében tartó asszony értékét.” G. A. Vavassore könyve (1546) mára himzések felhasználásának módjairól is tájékoztat: „A himzésművészet koronájának nevezett új gyűjteményes munka: benne a tiszteletreméltó hölgyek és leányok különböző mintákat találnak inggallérokra, ágytakarókra, párnabetétekre, kendőkre, szalagokra, pántokra.”

A legények vándorlásaik során több európai országot bejárva megismerkedtek a himzésmintákkal, technikákkal s itthon felhasználták azokat munkáikban. A török háborúk és a hódoltság idején nagyrészt a vándorló legények jelentették a tőlünk nyugatra és északra fekvő országokkal való kapcsolatot. Ők hozták és vitték a

himzésmintákat, a varrásmódok ismeretét. Itthon azután a mintákat hazai ízlés szerint alakítva alkották meg a 17. század speciálisan magyar himzésstílusát. A hivatásos himzőmesterek munkáinak rajza tökéletes, művészien komponált, erősebb külföldi hatás érzik rajtuk. Technikájuk komplikált, fáradságos munkát igénylő, a kidolgozás nagyon pontos és gondos.

Az egyházi ruhákat különösen gazdagon borította a sok színes selyemmel, arannyal, ezüsttel himzett virágos minta. Templomaink számadáskönyveiből tűnik ki, hogy az ornátusok varrását és himzését hazai mesterek készítették. Ezt bizonyítja a kassai himvarró cég szabályaiban olvasható rész is: „az mely ifju remeket akar csinálni, olyan legyen, hogy mindenféle uri és papi öltözetekre és lóra való munkákat és cimereket is tudjon csinálni. Első remek legyen papi öltözethez való süveg skófiummal, arannyal, ezüsttel ékesen kivarrva.”

A kazulák himzéséről a 17. század folyamán fokozatosan elhagyták a szentek alakjainak ábrázolását s a profán virágindás díszítés szabadon ível a miseruha felületén. Ebben az időben fejlődött ki a három mezőre való tagolás, keskeny himzett csikkal jelölve az osztásokat. A középső mezőt – a kolumnát – szimmetrikus rajzu virágtöves minta tölti ki, a két szélsőt elszórt virágszálak, vagy virágos indák borítják. Arany és ezüst fonállal varrták a cserezsnyepiros selyem miseruha díszítését, amit Károlyi László és felesége Sennyei Erzsébet ajándékozott az egyháznak 1670-ben. A kolumnát szimmetrikus virágtöves himzés borítja, lent a két család címerével, kétoldalt csigás indasor ível gránátalmával és szegfűvel. (15. kép.) Máskor az egész felületet betöltik az elszórt virágszálak, vagy a közepén álló fő különféle virágokat nyitó, szerteágazó oldalágai. Néha apró állatalakok is élénkítik a mintát.² A miseruhákat készítő himzőmesterek jól ismerték a reneszánsz ornamentikát és művészi érzéssel hangolták magyarrá a finom művű virágos mintát.

Szegényebb templomok számára a miseruhák anyagául selyem és bársony helyett lenvásznat használtak, s a hívók ajándékaként kerültek egyházi tulajdonba. Itthon készült himzésük egyszerűbb, a színes selyemfonál mellől hiányzik az arany és ezüst, az öltések nagyok, a rajz is elnagyolt. A felületet indával, vagy koszorúval övezett nagy virágok borítják, középen egy szent alakjával. A himzés egyszerűbb rajzával és kivitelezésével, de kedves üde színezésű virágaival a népművészet felé mutat.

Főúri kastélyokban, nemesi udvarházakban, jómódu városi polgárok otthonában készült az asszonyok, családtagok és a hozzájuk nevelőbe adott leányok ruhája, kelengyéje azok himzésével együtt. Egy-egy díszesebb darab elkészülte idején soklevelet váltottak a rokonok

és jó barátnők, hogy a himzések ügyében tanácsot kérjenek s adjanak, vagy egymástól himzésmintát kérjenek. Közülük sokan jól értettek a varrás – himzés – minden fajtájához, az arany fonállal és skófiummal való varrást is megtanulták. Sok himzésmintát rajzoltak, gyűjtöttek össze.

Nemcsak rajzolt – írott – mintáik voltak, hanem meg is himezték azokat s úgy őrizték. Nagy becsben tartották a szép himzésmintákat – példákat. – Ezt bizonyítja Bánffy Istvánné Guthy Országh Magdolnának 1563-ban leányához Révayné Bánffy Annához intézett levele, amiben azt panaszolja, hogy az ismerősök példát kérnek tőle kölcsön, s nehezen kapja azokat vissza. „Egy vagyon Borbála asszonynál – nagy öreg példa; szövés is vagyon rajta, a te gyöngyös himed is, ami a mennyegzőre nem készülhete meg, rajta vagyon. Azon megismerhedd, azért mindenképpen, ha nálad nem volna, légy érte, hogy adja hátra, mert bizony igen bánjuk, ha meg nem küldi. Azért vagy szép szóval, vagy haraggal légy érte, adja meg; ha azt mondaná, hogy megküldötte, a kisebbiket küldötte meg, de az kit neked is mutattunk sok színes selyemmel varrott oltán fogva nála vagyon... Először csak szép szóval kérjed, ha ugyan meg nem akarná adni, mind haraggal, mindenképpen légy érte, hogy megadja, mert bizonynal higgyed nála vagyon, bizony nagy drága marháknál inkább bálnók, ha elveszne tőlünk az példa... Ha valaki oly bizott embered vagyon, orozva is tudakozzál, ha nálla látják az példát.” Ebből a levélrészletből azt is megtudjuk, hogy nem rajzolt – írott – példáról van szó, hanem kivarrott himzésmintáról, hiszen a gyöngyös him is rajta van és olyan is, ami sok színes selyemmel varrott. A levél hiventükrözi, hogy milyen fontos volt a nagyasszonynak a példa visszaszerzése, amit drága kincsnél is többre becsült. Ez azért érthető, mert a háztartásokban nagy jelentősége volt a himzett asztalnemüknek, ágynemüknek, keszkenőknek, ruháknak. Figyelemre méltó a levél évszáma: 1563, ami azt bizonyítja, hogy a 16. század közepére kivirágzott a magyar himzésstílus.³ 1553-ban Báthory Erzsébettől „spanyol varrás” példát kért egyik ismerőse. 1611-ben Batthyány Ferencné írt Amhát aga feleségének, s török mintát kért tőle; utóbbi a levélre magyar nyelven válaszolt. 1609-ben Beser ispaia felesége értesítette Batthyáynét, hogy a kért arany varrásos példát megküldötte.⁴

Sajnálatos, hogy a féltve őrzött varrott példák közül egy sem maradt fenn. A rajzolt – írott – minták közül Bethlen Miklós feleségének Rédei Juliának rajzait ismerjük. A hat papírlapra rajzolt minták Bethlen Miklós kancellár második feleségének tulajdonából származnak. Három rajzon Rédei Julia, kettőn leánya, Bethlen Ágnes névaláírása van, s a 17. század második feléből valók.

Minden minta fekete tintaszerű festékekkel van rajzolva, 2–3 mm. távolságban a rajz vonalán tüvel kilyuggatva, hátoldala fekete porral – korommal – bekenve. A mintát színével lefelé a vászonra borították, a papír fonákát bedörzsölték a fekete porral, ami a lyukakon át-
 ütött. Ennek nyomán himezték a körvonalakat.⁵ Rédei Julia nevével és címerével jelölt a tordai ref. egyház egyik terítője, mégpedig virágkoszoru keretelésben. Kompozíciója, virágmotivumai nagyon hasonlóak a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő Korniss abrosz koszorújához. Mindkettő négy virágos ágból összeállított. A tordai terítő sarokdiszitménye viszont azért érdekes, mert az urihimzések ritkán előforduló szőlőfürtös minta disziti. A 6. sz. mintarajzon napraforgó forma rácsmintás közepű nagy virágot négy nagy fogazott levél vesz körül. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteménye négy hasonlóan komponált himzést őriz. Az 1. sz. mintarajz kompozíciója nagyon hasonlít egy párnahaj-himzéshez (33. kép.). A hullámindából kinövő nagy tulipánok elhelyezése, a nagy virágok között a hely kitöltésére szolgáló apró virágok, virágpárok rajza és elrendezése és feltűnő hasonlóságot mutat. Rédei Julia himzésmintái közül három rajzon van oldalra hajló virágbokor, ezek a Lorántffy Zsuzsánna vörös-zöld bársonyterítőjének szegélyét díszítő finom rajzu kecses bokrokhoz hasonlítanak. (19. kép.)

A diszitmények rajzának, kompozíciójának, elrendezésének ismertetése előtt a himzéseken leggyakrabban előforduló egyes motívumokat kívánom bemutatni.

A gránátalma minden változatát megtaláljuk a himzések mintáiban. A naturalisztikus zárt gránátalma általában kis méretű, felülete nincs tagolva, csészelevél bőbita koronázza, leginkább a törökös jellegű mintákon fordul elő. (30., 34. kép.) A dekoratívra hajló magyar ízlés nem kedveli a tagolás nélküli nagyobb felületeket, ezért az apró zárt gránátalmák sora szegélydiszéken gyakoribb.

A reneszánsz szövegek mintáiról ismert féloldalán felhasadt gránátalmát (Mátyás király trónkárpitját is ilyen gránátalmák díszítik.) teljesen naturalisztikus alakja miatt a himzéseken nem alkalmazták. A zárt felületeket színezéssel osztották meg, három, néha öt részre. A színes gyümölcs mandorla alaku középrészét arany, vagy ezüst fonállal, másfajta öltéssel himezték, rendszerint geometrikus mintázással. Ezzel érzékeltették a gyümölcs belsejét betöltő sűrűn egymás mellett elhelyezkedő magvakat. (30., 38. kép.) Az egyszínű nagy gránátalmák felületének változatosabbá tételét olyan módon is érték, hogy egészen síkszerű szemlélettel keleti ízlés szerint apró virágokkal díszítették

A gránátalma egységes felületének fellazítására törekedtek. Ennek első fázisa, hogy a színezéssel három, vagy öt részre tagolt

gyümölcs cikkeit elválasztották, az alapszövet látszik a cikkek között. Azután a gyümölcs külső konturja mozdult meg: karéjos lett, vagy fogazott. Előbbinél a mandorla alaku középrész elvékonyodott, utóbbinál a két oldalrész vált keskeny fogazott levéllé, a közép pedig krek, tömör, geometrikus mintával varrott. (15., 17., 23., 37. kép.) A gerezdek között szabadon maradt sávot gyakran pöttyesorok díszítik a három gerezdre osztottnál éppen úgy, mint az ötgerezdesnél. (28. kép.) A motivum még további fellazítását jelenti, amikor mind a középrész, mind a két szélső fogazott. Az utóbbiak külső, belső, vagy mindkét oldalukon lehetnek fogazottak. (24., 27. kép)

Az ötcikkes gránátalma levélsorszerű fogazott kereteléssel már szinte levél jellegűvé vált. Egy, a 17. század közepén készült urasztali kendő sarokdiszitményén látjuk ezt a gránátalma formát, ami a század végére az európai barokk, majd rokokó himzőművészet formalításának hatására mozgalmas rajzu akantusz, sőt levélsokor alaku lett.⁶ A gránátalma külső szélének fogazott levélhez hasonló részét néha színezéssel úgy osztották ketté, hogy a levelek hegyei sötétebb színű külön kis leveleket alkotva koszorúzzák a gyümölcsöt a küllős rozettának a virág alól kibukkanó csészeleveleihez hasonlóan. (21. kép.)

A gránátalmát koronázó levelek a gyümölcs stilusához igazodnak. A zárt gömbölyű almák apró levelei naturalisztikus hármas levélké. (30. kép.) Gyakran kétféle színnel himezték, a két szélsőt egyformán, a középsőt arannyal, vagy ezüsttel. A három cikkre osztott gránátalma középrésze nyulik fel néha ivelten elvékonyodva a csészeleveleket helyettesíti. Ezt a gyümölcsformát török körtének is nevezik. (30., 34. kép.) A gyümölcsöt koronázó levelek kétféle módon fejlődtek önálló virággá. Ha a két szélső levél ivelt lesz, hegye kifelé hajlik, tulipán formát ölt. Másik esetben a kis levelek megsokszorozódtak, profilból ábrázolt szegfű alakot vettek fel. A tulipánná, vagy szegfűvé változott korona a stilizált, fellazított, mozgalmas rajzu gránátalmák járuléka. (15., 23., 25., 31. kép.)

A 14. század óta a gránátalma mindegyik változata az itáliai és spanyol textiliák gyakori motívuma. A 16. és 17. századi olasz, angol, török, lengyel himzéseknek is kedvelt diszitménye.

A tulipán naturalisztikus és stilizált változatban is sok magyar himzés díszítő motívuma. Vagy a virágtöveken és bokrokon nyílik, vagy a keskeny szegélyek virágsorában tűnik fel. Alakja különféle: legtöbb esetben három, vagy ötszirmu, ritkább a sokszirmu papagájtulipán, ami néha levélsokorhoz lesz hasonlóvá.

A háromszirmu tulipán középső szirma gyakran arannyal, vagy ezüsttel geometrikus mintázással varrott. Hegyes közepe nem mindig egyenes, hanem oldalra hajló s néha gyöngysor emelkedik ki be-

lőle. Ha félkörösen végződik, kinyílt gránátalmához hasonló. Az ötszirmu tulipánt hármassal, apró három szirmu tulipán, vagy kacsos bóbita koronázhatja. Ha elég nagy a virág mérete, szirmonként váltakozó színezéssel tették könnyedebbé. A teljes és a papagájtulipán alakja, rajza olyan lendületes, változatos, hogy színezéssel ritkán osztották meg. Keskeny szegélyeken a három és öt szirmu kis tulipánok sora volt kedvelt. (15., 18., 22., 23., 24., 25., 26., 33., 42.kép.)

A textilművészetben 600 körül egy alexandriai selyem-szöveten tűnt fel a tulipán ábrázolása. A középkori és a kora reneszánsz textiliákon mint kísérő, vagy helytöltő motívum szerepel. Itáliai, francia, spanyol és török szöveteken a 17. század elején viszont főmotívumként gyakori. A 16. és 17. században az angol himzéseknél kedvelt diszitménye a teljes tulipán. Reneszánsz falfaragványokon és kódex kötésekben virágtövek főágának virágaként és a kötések tükrét keretelő virágsorokban a három szirmu, kőfaragványokon az ötszirmu tulipánt látjuk.⁹

A rózsza alapformája kétféle. A kinyílt rózsát teljes kerekességben szemben ábrázolták. Az egyhanguan ívelő sziromsorokat színezéssel, a fehér himzéseken különféle öltésfajták alkalmazásával tették változatossá. A csomó-öltéssel varrott porzók természetes hatást keltenek, a fehér himzések rózsáinak áttörten varrott közepe könnyedebbé teszi a nagy virágot. Oldalnézetben ábrázolt rózsát a 18. század elején készült himzéseken látunk.

A rozetta a rózsának stilizált formája. Mindig szemben ábrázolt virág, rajza merev, sematikus, lehet egy, vagy két sziromsoros. Egyik változata a küllős rozetta, ami onnan kapta a nevét, hogy a virágsziromok között kilátszó csészelevelek hegyes végei a virágnak küllős beosztást adnak. (18., 24., 29., 30., 33.kép.) Ha ezek a kis levelek egy oldalra hajlanak, forgórózsa a virág elnevezése. (19.kép.)

A 600 körüli évekből származó perzsa ábrázolásokon és szöveteken megtaláljuk a küllős rozettát egy és két sziromsoros alakban. Az itáliai reneszánsz diszitművészetben naturalisztikusabb vadrózsza alakot nyert. A 15–16. századi szövetek mintáin stilizáltabb lett a rajza. A 16. és 17. századi angol és a 17. századi magyar himzéseken ötszirmu változata a leggyakoribb. A magyar reneszánsz kőfaragványokon, domborművön, címeres levelen négy, öt, hat, sőt hét szirmu rozetta is előfordul.¹⁰

A szegfü a gránátalma csészeleveléből fejlődött a himzések önálló virágává. Legtöbbször naturalisztikus rajzu és virágnak oldalnézetben ábrázolták, de stilizált dekoratív motívumként is megtaláljuk a himzések mintáin. A nagyobb virágok egyhangu felületét a színek, vagy egy szín, arany és ezüst variálásával, más esetekben az öltésfajtákkal való mintázással tették változatossá. A magyar him-

zések mintáin sokféle alakban szerepelnek. (15., 16., 18., 19., 22., 24., 25., 26., 35., 36., 39. kép.)

A perzsa és itáliai szövetek mintáin a szegfű alakja naturalisztikus. A 17. századi angol himzéseken is természetű megfogalmazásban ábrázolták.¹¹

A buzavirág alakja nagyon hasonlít a szegfűhöz, azonban rendszerint szembe fordítva ábrázolták. A szirmok a természetnek megfelelően ritkábban helyezkednek el, közepén látszik a porzócsozor.

Himzések, szövetek mintáin egyaránt kedvelt volt az ananász, aminek rajza, felületének kitöltése általában kétféle stílusú. Vagy a dekoratív perzsa ízlést követve anorganikusan virágos, leveles minta borítja, mint a 14. századi keleti szövetek ananászait, vagy plasztikus rajzuak: pikkelyes, gerezdes beosztással a 15. századi itáliai brokátok mintájához hasonlóan. A magyar himzéseken gyakoribb a dekoratív változat. (30. kép.)¹²

A lilium merev rajzu heraldikus alakjában éppen úgy, mint naturalisztikusan, a lendületes íriszszerű megfogalmazásban és a nagyon dekoratív turbánlilium és császárkorona formájában is gyakori díszítőelem. Szövetek mintáin a 13. századtól előbb a heraldikus, majd a naturalisztikus alakját, 16. századi brokátokon a turbánlilium motívumot figyelhetjük meg. A 18. század első felében széles rajzu levélcsokorrá alakult.¹³ (16., 19., 20., 23. kép.)

Reneszánsz motívum himzéseinken az akantuszvirág. Rajza legtöbbször asszimmetrikus és hol tulipánhoz, hol liliumhoz hasonlít. Lendületes, mozgalmas alakjával a 15. és 16. századi szöveteknek is kedvelt díszítőelem.¹⁴ (15., 19., 24., 35., 36. kép.)

A kasmir palmetta a perzsa díszítőművészetből itáliai szövetek közvetítésével jutott el a himzések mintáiba és sarlós, fogazott levelek sokféle változatában jelenik meg. A széles levelek középrésze gyakran geometrikusan mintázott, vagy anorganikusan kis virágokkal díszített. Magyar himzéseken néha folthatású motívumként jelentkezik a sarlós levél; ezt a hatást úgy érték el, hogy a levegős kitöltéssel díszített fogazott széltű levelet sima széles sötét kontúrral látták el. Alakja így közel került a kasmir palmettához. A nagy karcu levelek széle egyik, vagy mindkét oldalán fogazott, vagy fűrészszel. A levél érének vonalát zégzugos csikkel, apró levél, vagy virágsorral hangsúlyozták. A különlegesen nagy levelek kis visszakunkorodó hegyű levelekből, vagy kis tulipánok sorából összetettek s hogy a nagy motívum könnyedebbé váljék, a levél fogai közül kis bogók, bimbók nőnek.¹⁵ (19., 39., 40. kép.)

Szólófürtös minta ritkán fordul elő a himzéseken, bár a 15. századi firenzei szöveteknek elég gyakori motívuma. A pápai ref. egyház urasztali terítőinek (1690 és 1692) sarkait, ill. közepét díszíti szőlőindás motívum; utóbbi esetben a vallási szimbólumot képviselő kelyhet övezi koszorú alakban.¹⁶ (16. kép.)

Rajzában a szőlőfürttel rokon a nagy csészelevelekben ülő fürt, aminek bogyói a színes himzéseken mindig kék színűek, Leggyakrabban észak-magyarországi egyházi rendeltetésű himzéseken fordulnak elő, mégpedig a durvább vászon alapra színes selyemmel, nagy öltetésekkel, primitív technikával varrottakon. Ez a motívum feltűnő hasonlóságot mutat a habán kerámiákon gyakori bogyófürtös diszitménnyel, ami minden valószínűség szerint a felrepedt gránátalmából stilizálódott. Majd mindjobban elvesztette alma jellegét és a szőlőfürttől lett hasonlónak. (24. kép.)

A peóniára jellemző, hogy két sziromsoros virág. Egyik sor szirmai lefelé ívelnek és másik, felfelé álló sor koronázza. A kettő között nagy porzócscokor tölti be a teret, ami rendszerint geometrikusan mintázott. Nagy dekoratív rajzu virág, ezért virágtövek koronázó virágaként szerepel. (31., 41. kép.) A 17. századi himzéseinken sokféle változatát ismerjük. Az itáliai és angol 16–17. századi himzéseknél is kedvelt motívuma. A 18. századi európai himzéseken él tovább ez a virágforms. A 15–17. századi olasz, francia, spanyol szövevek tervezői sok variációban alkalmazták ezt a dekoratív motívumot. Itáliai brokátokon reneszánsz és keleti felfogásban, francia bársonyon konturos, tiszta rajzu, majd a 17. század második felében mozgalmasabb, spanyol szöveteken a több szín alkalmazása változatossá teszi. Az ardebili mecset szőnyegének (1539) mintájában naturalisztikusabb peónia látható.¹⁸

A napraforgó és a margaréta aránylag ritka virág a magyar himzéseken. Előbbi a virágtövek főágán nyílik, utóbbi az oldalágakon kisérvő virág, tehát aránylag alárendelt szerepet tölt be. (17., 19., 21., 23., 41. kép.) Stilizált formában 600 óta kedvelt eleme a diszitményeknek, azonban annyira hasonlít a sokszirmu rozettához, hogy attól alig különböztethető meg. Magyar reneszánsz kőfaragványokon is látunk napraforgó ábrázolást.¹⁹

A jácint és gyöngyvirág szálak, az apró levelek és kacsok az aránylag tömör minták kisérvőjeként jelennek meg a könnyedebb, levegősebbé teszik azokat. (15., 41., 42. kép.)

Állat ábrázolások ritkaságszámba mennek a magyar himzéseken, ezeknek előképeit az itáliai reneszánsz szövevek mintáin találjuk meg. Egy urasztali kendő szélén egyenrangu motívumokként sorakoznak egymás mellett a virágtövek és az ágaskodó koronás heraldikus oroszlánok. A diszlepedő himzésén nagy virágokkal váltakozva virágos indán állnak a felrepülni készülő koronás sasok. A lendületes madár alakok egybekomponáltan együtt élnek a virágos motívumokkal. A virágok és a madarak harmóniáját fokozza, hogy egyformán geometrikus mintázással himzettek. Egy lepedővéig himzésén a delfinek rajza annyira stilizált, hogy szinte növényi motívumok-

ká váltak. Testük sarlós levéllé alakított, szájukból virágos indák, levelek nőnek, farkuk hármas hurokba kanyarodva leveles virágmotivumban végződik. Sok himzésen a minta élénkítésére helytöltésként jelennek meg a kis madár és egyéb állat alakok. (22., 41.kép.) Középkori és reneszánsz itáliai szövetek mintáiban sokféle állat figurát komponáltak.²⁰

Egyházi rendeltetésű himzéseken gyakori a kicsinyeit vérével tápláló pelikán ábrázolása. Miseruha himzésén urasztali terítők díszítésén láthatjuk. Előképei megtalálhatók az itáliai szövetek mintáiban. A csengersimai ref. egyház urasztali terítőjének közepén koszoruba helyezték a pelikánt. A pápai ref. egyház 1692 évszámú terítőjének sarkaiban látjuk a pelikánt előtte ágon ülő két fiókjával. Lorántffy Zsuzsánna urasztali terítőjének indás mintájába szervesen komponálták a griff alakokat. Széchy Mária terítőjén két virágtő között önálló motívumként áll a szárnyas griff, előtte álló apró páva figurával.²¹

A virágtő a magyar himzések egyik leggyakrabban alkalmazott motívuma. Főága mindig egyenes, merev, oldalágai többé-kevésbé ívelten, gyakran lendületesen mozgalmasan hajlanak. A tövek ágain a gránátalma, liliom, császárkorona, peónia, akantuszvirág, szegfű, rózsaváltozatai nyílnak. A virágtő elrendezése a főág két oldalán részarányos; oldalágai ivesen hajlanak föl és lefelé a levelek harmónikus kíséretében. Minden ágon más-más virág nyílik, ami a perzsa mitológiában szereplő mindenféle magvat termő fa szimbolikus ábrázolására vezethető vissza.

A reneszánsz jellegű tő kecses vonalú, arányosan levegős rajzu. Stílusában a reneszánsz növényi ornamentika naturalizmusát őrizte meg. (16.kép.) Az 1651 évszámú urasztali terítő sarokmotívuma képviseli ezt a típust. Stilizált gyökérből nő ki a négyzet alakba komponált átlós irányban álló virágtő. Főágának mereven felnyúló vonalát kettős levélcsokor, két tulipán és kettős levél töri meg. Az ágat naturalisztikus rajzu szegfű koronázza. A lendületesen ívelő két oldalág háromfelé ágazik szét; egyik gránátalmát, másik liliomot, a harmadik tulipánt és szőlőfürtűhöz hasonló gyümölcsöt terem. Alattuk, ívelő szárazon kis ötszirmu virág és tulipán ül. A virágtő rajzát még apró bogyók, kacsok, levelek, virágok élénkítik. A kendő két ellentétes sarokdiszitménye teljesen egyforma, a másik kettőn az oldalágak ívelése és az egyes virágok különböznek ugyan, a kompozíció azonban annyira hasonló, hogy az eltérések első látásra fel sem tűnnek. Ez a terítő a virágos magyar reneszánsz ornamentika egyik legszebb produktuma. Az oldalak közepén lévő Ádám-Éva és Madonna ábrázolás, valamint a középen koszoruban álló Agnus Dei himzésének kivitelezése kevésbé finom, a himzőfonalak azonban a sarokdiszitmények fo-

nalaival azonosak. Valószínűleg eredetileg jegykendő volt – erre utal két virágtó sziv alakban ívelő ágaival – és az esküvő után az egyháznak ajándékozták. Ekkor himezték bele az alakos ábrázolásokat és az évszámot.

Két ur-asztali terítő arany és ezüst fonállal varrott sarokdiszitménye egyszerűbb ugyan, de stílusában, rajzának vonalvezetésében, a virágok alakjában feltűnő hasonlóságot mutat az előbbivel. (17., 18. kép.)

Bársony alapra arany és ezüst fonállal himzett két nagyméretű terítő maradt fenn – a Magyar Nemzeti Múzeum és az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében – amelyeket I. Rákóczi György erdélyi fejedelem felesége Lorántffy Zsuzsánna készíttetett a 17. század második negyedében. A különböző motívumok művészien egybehangolt kompozíciója indokolttá teszi, hogy a terítők himzésével a motívumokat külön-külön is elemezve bővebben foglalkozzunk. Egyik terítő zöld bársony tükrét szinte betöltik a művészi rajzu virágos diszitmények. (19. kép.) A sarkokat diszítő virágtövek zárt tulipánból stilizált áttört szivben állnak. A tövet koszoruzó két nagy levél visszakunkorodó szára a sziv oldalrészein hajlik át. A nagy levelek két-két levélsorból összetettek, közöttük a levél érének vonalában virágos-leveles füzérrel. Ezek a leveleken a perzsa diszitmény reneszánsz átfogalmazása szembetűnő. A levélkoszoruba zárt virágtó rajza reneszánsz stílusú. A stilizált akantuszvirág és levélcsokor mellett helyet kapott rajta a naturalisztikus szegfű és a kis margaréta. A tükrő oldalainak közepén reneszánsz stílusú virágtó áll. Teljes tulipán, akantuszvirág, margaréta nyílik rajta. A két hosszabb oldalon a virágtó nagyobb, dúsabb, a rövidebb oldalakon kisebb, rajzuk azonban majdnem egyforma, csupán a tövek indulásában van különbség. A dúsabb tövek visszakanyarodó oldalága levélcsokron átfutva, az alapot képező kör alaku motívumon áthaladva jobbra és balra ível, s visszanező kettős levélben végződik; ezekből nő ki két kis margaréta. A kerek motívum a két ívelő ággal széles, statikus alapot képez. A kisebb tövek ágai a kerek motívumból nőnek, s az ebből kétfelé ívelő levél a virágtó alapja. A terítő közepén Erdély címere, benne szív-pajzsban a Lorántffy család címere; stilizált indás-leveles keretelése tökéletes összhangban van a többi diszitménnyel.

A vörös bársony keret kétféle rajzu, tulipánnal koronázott, napraforgót, szegfűt, liliomot, forgórózsát nyitó kecses, karcsu bokrai sűrűn sorakoznak egymás mellett. Hasonló rajzu kisebb bokrok töltik be a terítő tükrének nagy motívumai között szabadon maradt felületeket s egyben átmenetet is jelentenek a középmotívum felé. A virágbokrok a nyugati és keleti formakincsből egybeötvözőtt tipikus magyar himzés-motívumok.

A terítő himzett diszítésének kompozíciója arányos, egyensúlyos. A közép és sarokmotívumok jelentik a súlypontokat, a többi kiséretként jelenik meg. A keret bokrai függőleges irányban állnak, sarokkiképzés nélkül, ami azonban nem zavaró, sőt hangsúlyozza a terítő hosszukás alakját. 22

A másik terítő tompa kék bársony, arany- és ezüsthonalas himzéssel készült. Diszítése a terítő szélére, sarkaira és az oldalak közepére összpontosul. Keretként rézsut, sűrűn egymás mellett sorakoznak a margarétát, fürtös virágot, tulipánt nyitó karcsu bokrok. A vékony száratat kunkorodó kacsok élénkitik, s könnyeddé teszik az aránylag nagy virágokkal teli bokrokat. A sarok kiképzését nem alakították ki, csupán arra vigyáztak, hogy egész bokor kerüljön a sarok szögébe. A négy sarokban és az oldalak közepén virágtő áll, szinte a keret diszitményéhez tapadva. A kétféle rajzutóvek stílusa egységesen reneszánsz, a vékony szárazon apró kacsokkal. A tövek virágai a margaréta kivételével stilizáltak: nyílt és zárt peónia, forgórózsa és kétféle tulipán, közepén fürtös virággal. A terítő közepén stilizált leveles keretben koronás cimerpajzs van Erdély és a Lorántffy család cimerével. A virágos motívumok és a cimer között nincsen összefüggés sem stílus, sem a terítő diszítésének szerkezete szempontjából.

A vörös-zöld bársony terítő nemcsak diszesebb, de kompozíciója egységes, a terítő felületét egyensúlyosan tölti be. A kék terítő szegélydisze a virágtövekkel együtt egységesen disziti a terítő szélét, üresen maradt azonban a terítő tükre, aminek közepébe helyezték a vaskosan, súlyosan megfogalmazott cimert.

A virágtöves diszitmények másik típusa sematikusabb, merevebb rajzu, hiányzik belőlük az előbbieket játékos kedvessége, lendületes, minden mesterkéeltségtől mentes vonalvezetése. A gránátalmák konturja, a szinte kör alakban kanyarodó ágak és száraz vonala olyan, mintha a legnagyobb pontosságra törekedve körzővel húzták volna meg. A három, vagy ötágú tövek oldalágai a fő alapjától kiindulva felfelé kanyarodnak, vagy a főág közepe táján lévő tulipán, levél, esetleg barokk diszitményből lefelé ívelnek. Sok esetben az oldalágak ellenkező irányú íveléssel metszik egymást, a két ág között mandorla alakú tér keletkezik, amit pöttyökkel, vagy apró virágok sorával töltenek be.

Széchy Mária nagyméretű asztalterítője a 17. század közepén készült. Sarkait és oldalait egyforma rajzu virágtövek diszitik. Az élénk színű selyemfonállal, arannyal és ezüsttel apró öltésekkel szövetszerű módjára himzett virágok és levelek nagyon tömörek. A virágtő levelekkel és kis virágokkal tagolt főága nagy gránátalmát terem. Az oldalágak kör alakban kanyarodnak vissza nagy rozettával. Kis virá-

gok és levelek zsufolásig megtöltik a nagy motívumok között fennmaradó teret. A kompozíció rajza merev, mesterkélt. A gránátalma és a két nagy virág egyöntetű síma felületét önkényesen belehelyezett elűtő színezésű virágszálak bontják meg és keleti izlés szerint síkszerűen díszítik a nagy felületeket.²²

Hasonló rajzu szegfűs virágtő tölti be egyik nyeregtakaró sarkait. A két díszítmény között azonban nagy felfogásbeli különbség van. Szóchy Mária terítőjét az udvartartásban foglalkoztatott elmagyarosodott török, vagy a török himzéseket jól ismerő magyar aszszony varrta, a nyeregtakaró himzése pedig az európai reneszánsz stíluson nevelkedett s azt magyartartalommal megtölteni tudó himzőmester munkája.

A szálszámoláson alapuló technikával készült himzéseken a virágtövek rajza a himzésmodnának megfelelően merevvé vált. Az ágak ívelő hajlása helyett derékszögben megtört vonalakat láthatunk, a szegfű háromszöggé, a tulipán ötszöggé merevedve szinte geometrikus idomná alakult át.

A virágtövek indulásaként ritkán rajzoltak naturalisztikus gyökeret. Kivételnek számít Puthnoki Klára 1658 évszamos terítőjén (Sárospatak Ref. Egyház Muzeuma) látható virágbokor, aminek vastag tönkszerű gyökeréből vékony hajszálgökök nyulnak ki. Az 1651 évszamos urasztali terítő sarkait díszítő virágtövek háromágú gyökérből nőnek. A szép, dekoratív formákat kedvelő magyar izlés ezt a gyökeret hármassal levéllel, vagy tulipánná stilizálta. Puthnoki Klára terítőjén a nagyobb virágtő gyűrűvel összefogott három levélből indul, azaz pontosabban a gyűrűn átfűzött száruk szélesednek levelekké.²³ Az aranyhimzésű urasztali terítő sarokmotívumán (17. kép.) és egy lepedőszél zöld-ezüst himzésén a hármassal levél tulipánhoz áll közel.

A tövek indulását képező hármassal levél és tulipán több változatát találjuk meg a himzéseken. Több szirma teljes tulipánná és levélcsokorrá fejlődve mind hangsúlyosabbá vált s a virágtő virágaival szinte egyenrangú motívum lett. A Korniss terítő sarokmotívuma lendületes rajzu virágból indul, ami a levélcsokor továbbfejlődésének tekinthető. (41. kép.) Színes himzésű párnahaj virágtöves mintáján ugyanilyen megoldást látunk. (20., 22. kép.)

A tulipán szirmai néha összezárulva szívalakot öltöttek, s ebből a szívből nő ki a virágtő. A szivmegoldása lehet zárt, folthatású, vagy áttörtten megfogalmazott, megtartva a tulipán három szirmának vonalát. (18., 19. kép.)

A virághagymát és a gumót naturalisztikus alakban nem ábrázolták a himzéseken, hanem stilizálva: mintásan varrott kör alakká, vagy gránátalmává alakították át.

Ha a tulipán, sziv, vagy gránátalma a tő főágának virágával azonos irányban helyezkedik el, váza szerepét is betöltheti, hiszen belőle emelkedik ki a virágtő.²⁴

Sok himzés minta tervezője, rajzolója választotta a virágtő statikus megoldását. Az alapot himzett csik, vagy keskeny mintás sáv érzékelteti, ezen kívül a tő rajzának kompozíciója is statikus. A virágtő alsó része tömöttebb, felfelé mind levegősebb, az ágak végeit koronázó virágok kecsesen, könnyed vonalvezetéssel nyulnak a háttérnek tekinthető vászon fehér síkjába. A tövek indulásánál – a statika még erősebb hangsúlyozására – vízszintes irányu, kevésbé ívelt levélpárokat is alkalmaztak, ezeken mintegy talpakon állnak a virágtövek. (20., 21., 22., 23. kép.)

Az Erdélyben és a Partiumban varrott himzéseken a virágtő ágait gyakran gyűrű fogja össze. (15., 22. kép.) A tő alapját képező virág, levélpár, vagy levélcsozor a gyűrű vonalának megfelelően ívelő leveleivel, szirmaival azzal egységes motívumot alkotva támasztja alá a virágtövet. (23. kép.) A virágtöveknek ilyen módon való térbe állítása a magyar himzéseknek jellemző vonása; a naturalisztikus és stilizált virágokat nyitó töveket talajt jelző alapra állította.

A gránátalma, levél, vagy virág, amiből a tő kiindul sok esetben azonos méretű a virágtő többi virágával, így azokkal egyenrangú motívum lett. Ebben az esetben az oldalágak a főág közepe tájáról, rendszerint az azt diszító rozettából, levélpárból, vagy tulipánból indulnak. Ezzel az átfoglalmazással a virágtő centrális elrendezésű motívummá vált. Az ilyen virágtőnek klasszikusan szép példája a 17. század közepéről származó párnalap diszitménye. A tövet peónia koronázza, gránátalmából indul, centrális súlypontját rozetta képezi. Centrálisan rajzolt, négyzet alakba komponált virágtövek sorakoznak egy lepedőszél himzésén. (26. kép.) Hasonló elrendezésű és szintén négyzet alakot tölt be az 1681 évszámú Göncről származó urasztali terítő (Sárospatak Ref. Egyház Muzeuma.) és a nagyvarsányi terítő sarokdiszitménye. (Nagyvarsány ref. egyház.) A 18. század első felében kör alakba is komponálták a centrális szerkezetű virágtövet; ilyen az 1727 évszámú urasztali terítő sarokdiszitménye. (Sárospatak Ref. Egyház Muzeuma.) A párnavég himzések egyikén a közepén álló tő közepéből indulnak az egész felületet betöltő indák; a himzés szerkezete mindkét irányban egyensúlyos.

Sok kézbe való keszkenőt a himzéssel teljesen beborítottak. A sarkokban álló, átlós irányban elhelyezett virágtövek fölérnek a kendő közepéig, úgy, hogy a négy motívum teljesen borítja a keszkenő felületét. Egy másik keszkenőn a diszitmények törökös elrendezését figyelhetjük meg, bár az ágak vonalvezetése és a virágok rajza itt is reneszánsz jellegű. A közepén lévő nagy rozettából indulnak ki a négy

sarok és az oldalak közepe felé a virágtövek, amelyek ágaikkal inda-
háléhoz hasonlóan teljesen betöltik az egész felületet.

A textilművészetben a virágtő ábrázolása a 6. századtól kísé-
rető figyelemmel a kopt, keletiráni, bizánci, majd a 15. századtól
kezdve az itáliai textiliákon és himzéseken. A 16. századi genuai szö-
veten a virágtövet szegfű, gránátalma, sarlós levél disziti, s megta-
láljuk a statikus alapot jelző, a tő indulásából kétféle ívelő leveleket
is. Kódexkötéseket is gyakran diszitettek virágtő ábrázolással és bu-
torok domborművű faragványain is megtaláljuk.²⁵

A himzéseken aránylag ritkán fordul elő a vázába helyezett vi-
rágtő, vagy csokor ábrázolása. Klasszikusan reneszánsz megfogal-
mazása az un. olasz korsós minta, ahol a talpas, gömbölyű testű, vé-
kony nyaku váza két oldalán a fül S alakban kanyarodik.

Reneszánsz stílusú gerezdes testű váza ábrázolás látható két an-
tapedium himzésén. Egyiket a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjtemé-
nye őrzi; a gerezdes testű, hosszú nyaku S-fülű vázában 15 szál hosz-
szúszáru különféle virág áll. A virágoknak a sík felületen való mes-
teri elrendezése jó izlésre, művészi készségre vall, az egymás mel-
lett futó vékony száruk egyhangu vonalait karcsu levélpárok szelle-
mesen törlik meg. A csokrok között virágbokor, virágos ágak töltik
be a felületet. A 17. század közepén készült selyemfonalas himzés
színeze világos, harmónikus. (24.kép.) Másik antependium a Sár-
os megyei Gáboltón maradt fenn; felületét az előbbihez hasonló, vá-
zába állított három virágcsokor tölti be. A nagy tulipánszálat vékony,
hajladozó száron apró levelek, virágok veszik körül. A himzett
felirat: „O. P. E. G. E. K. — Anno 1745.” A színes gyapjuhímzés virágos
motivumain a barokk és rokokó stílus együttes hatását észlelhetjük:
az erőteljesen kiképzett sokszirmu nagy tulipán merőben különbözik
a könnyedén, szeszélyesen hajló, kis virágokat nyitó ágak stílusától.
A váza pedig a magyar himzés alapstílusát, a reneszánszot képviseli.²⁶

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményének egy lepedőszél him-
zését a 17. század második felében varrták. (25.kép.) A váza alakja
hasonlít az előbbiekhöz, keresztben csikozott színeze heraldikus
jellegű. A csikok rajza erőteljes, nagy virágok diszitik. A vastag
szárakat apró virágok, levelek, kacsok lazítják fel, teszik könnye-
debbé. Figyelemre méltó a nagy tulipánt keretező ívsor, ami két sar-
lós levélből stilizálódott, vált sematikusvá. Másik lepedőszél himzé-
sén a váza széles száju, fül nélküli, mintha a minta rajzolója csak a
váza nyakát és száját alkalmazta volna, az edény testét és talpát el-
hagyva. Ezzel eredeti funkciója megszűnt, makkalaku sematikus for-
mává vált. A csokor mögüle emelkedik ki, az indák áttörnek a pere-
met, tehát a vázából csupán a csokrot összetartó idom lett. Egyik úr-

asztali terítő sarokdiszitményén a virágtövet gerezdes testű vázába helyezték, a váza fülét barokk hajlású levél helyettesíti, talpa barokk rajzu virággá stilizált. A váza nyaka hiányzik, átmenetet képez tehát a váza és a kút motívum között. A gerezdes reneszánsz kút palmettává változott alakját az Esterházy gyűjteményből származó kék bársony mente arany-ezüst himzésén látjuk. (Iparművészeti Múzeum.)²⁷

A gerezdes testű talpas diszedény az itáliai reneszánsz szövegeknek gyakori diszitménye a 15. és 16. században. Legszebb példája a Mátyás király trónkárpitján (Magyar Nemzeti Múzeum) látható diszedény; ennek egyszerűbb, kisebb változatai diszítik a méterben szőtt brokátokat, bársonyokat. Kódexkötések díszítéseinek is kedvelt motívuma volt a vázában álló virágtő.²⁸

A virágtő indulásából, vagy egy nagy virág tövétől kinövő két nagy sarlós levél néha koszoruformán öleli körül a tövet, vagy főágának virágát, esetleg egy magánosan álló nagy virágot. Ezt a diszitményt otthon varrott „aranyatlan” himzésű párnavégen, vagdalásos lepedőszélen, díszesen himzett úrasztali terítón, nagy bársony terítón, arany-ezüst himzéssel borított csótáron egyaránt megtaláljuk. A lenvászon alapu meggyvörös himzésen háromágu keleti rajzu szegfűs tövet koszoruz két nagy fogazott levél. Kivarrásának módja egyszerű levarrott laposhimzés. A vagdalásos lepedőszél himzésének mintájában a meghagyott lenvászon alapon mintázott laposöltéssel varrott ellentétesen álló gránátalmákat koszoruz két szeszélyes rajzu levél. Puthnoki Klára 1658-ból származó úrasztali terítőjén a virágtő felső virágát koszoruzza két ujjas levél.²⁹ Az ágy-garnitúra himzésén nagy tulipánokat fog körül két-két, belső oldalán fogazott félkörívű levél. Egy párnavég mintáján hullámindába állított virágokat övez két sima szélű sarlós levél.

Lorántffy Zsuzsannának, I. Rákóczi György erdélyi fejedelem feleségének bársony terítőjét többféle motívum díszíti. Zöld bársony tükrének sarkaiban az átlósan elhelyezett lilimos, szegfűs virágtöveket virágfüzéres közepű nagy levelek koszoruzzák. (19. kép.) A Teleki család számára a 17. század első felében készült csótár egész felületét vastagon, mereven alátöltött, geometrikusan mintázott arany-ezüst himzés borítja. Az alapból finoman emelkedik ki három ananász motívum. A középsőt két nagy fogazott sarlós levél koszoruzza.

Ha a fenti himzéseket összehasonlítjuk, kitűnik, hogy ugyanabban az időben ugyanazt a mintát milyen különböző változatban, sőt stílusban alkalmazták. A vászon alapu himzések közül a meggyvörös selyemmel varrott párnavég a perzsa ornamentikához áll legközelebb. A vagdalásos lepedőhimzés és Puthnoki Klára terítőjének sti-

lusa olasz reneszánsz jellegű. Lorántffy Zsuzsánna terítőjének sark-diszitményét az általános nyugat-európai izlés sugallta az országokat járó himzömesternek. Az arany-ezüst himzéssel borított csótár mutat egyedül török hatást.³⁰

Kétféle elrendezésben, de egymás mellé rendelt egyenrangú egységekként jelennek meg a virágtövek terítők, lepedők, párnalapok szegélyhímzésein. Négyzet alakba komponálva, s minden második tövet ellentétes irányba állítva sorakoztatták egymás mellé kazetás rendszerben, ahol a tövek szélső virágai úgy ivelnek, hogy a közöttük maradó tér az egész kompozíció elrendezésével arányosan szabad felületet alkot, s így az egymás mellé helyezett virágtövek sora folyamatos mintává lett. (26.kép.)

Az un. fennálló virágu típusnál egymás mellett állnak a virágtövek, amelyek lehetnek egyformák, (20.kép.) gyakoribb azonban, amikor két különböző rajzu tő, vagy csokor váltakozik. A statikus alapot himzett csik, szélesebb geometrikusan mintázott sáv, vagy apró virágok sora adja meg. Néha az egymás mellett álló motívumok között fennmaradó teret virágszálak töltik be. Egy másik típusnál a tő csigásan visszakanyarodó oldalága a következő tő felé hajlik s ahhoz kapcsolódik. Az erdélyi származású hímzéseken az ágakat, indákat gyűrű kapcsolja a szomszédos tőhöz, vagy az indákat fogják össze a gyűrűk. A gyűrűnek a virágok szárai előtt levő részét félhold alakban is ábrázolták, a szárok mögötti felét többnyire nem jelezték.

A virágtövek indával való kapcsolásának két fő típusa van: Az egyiknél a tő oldalága, vagy a tövétől induló ág csigás inda alakjában ivalve csatlakozik a mellette levő motívumhoz, másik, nagyon gyakori esetben fekvő S alaku, mindkét végén virágot nyitó inda kanyarodik két virágtő között, s a tövek sora így folyamatos mintává alakul át. (21., 22., 23.kép.)

Az S-indával kapcsolt virágtövek gyakran ellentétes irányban állnak különösen a párnavég és lepedőszél hímzéseken. Sok esetben a virágtő váltakozó irányu egy szál virággá egyszerűsödik és a vezető szerep a minta teljes szélességét elfoglaló S-indáé lesz. Így a töveket összekapcsoló alárendelt voltából kiemelkedve elnyomja azokat, főmotívummá válnak; pedig eredetileg a virágtövek jelentették a minta súlypontjait. Ezt a minta-elrendezést különösen párnavégeken alkalmazták, ahol a két keskeny szegélydisz közötti teret, ha nem is szimmetrikusan, de arányos egyensúlyban kell a mintának kitöltenie. A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében három hímzés képviseli ezt a típust. Egyiknek színes selyem és arány hímzése geometrikusan mintázott. A virágszállá zsugorodott forgórózsa tövekből virágokat leveleket hajtó S-indák nőnek s ezek kapcsolják a virágszálakat. A másikon gránátalmát és kis körtét termő kis töveket kapcsol-

nak össze széles, dus S-indák, amelyekből két gránátalma nő ki, s ezek közét nyolcas alaku csomóra kötött szalag gazdagítja. (27. kép.) A harmadik klasszikusan tiszta rajzu, arányosan komponált gránátalma mintás himzés; szivből kinövő gránátalmához gyűrű kapcsolja a le- és fölfelé háromágu virágbokrot hajtó S-indákat. A közöttük álló virág már csak az indák találkozási pontját jelenti. (28. kép.) Végül a virág szára és levelei is elmaradnak, s egy-egy nagy gránátalma, vagy tömör virág van az S-indák találkozási pontjában. Ilyen egy krém selyem, arany-ezüst himzésű sáv, ahol az indát kettős tulipánfűzér alkotja, köztük apró levélsorral. Egy nefelejcs pont himzésű párnáig mintájában levél jelleget öltött a két tulipánfűzérből alakított inda, középen a levéleret utánzó zeg-zug mintás csikkal. ³¹

Színes fonállal varrott és fehér vagdalásos himzéseken az S-indák önálló diszítő motivumként is megjelennek és függőleges, vagy átlós irányban sorakoznak egymás mellett. Az inda közepét rozetta, vagy levél töri meg, két ellentétesen hajló végén lazább rajzu virág, rendszerint szegfű nyílik. A széles középsávot két szélén keskeny virágsor, vagy fűzér kíséri. Egy képzelt vízszintes középtengelytől föl- és lefelé a minta részarányos, az indasoré teljesen egyforma. (29. kép.)

Olyan textiliákon, amelyek természetüknél fogva folyamatos diszítést követelnek meg, az egymással ellentétes irányban álló, rendszerint kétféle rajzu virágtöveket hullámindába állították, s hogy a teret arányosan töltsék ki, az indából a tövek között kisebb virágszálak nőnek. Ez a minta is részarányos a képzelt vízszintes középtengely két oldalán. Az indát a középtengely vonalában rozetta is tagolhatja. Három, különböző technikával készített himzés képviseli ezt a minta-változatot. Egyik színes selyem- és ezüstfonállal apró öltésekkel szálszámolásos technikával varrott. A színek és az ezüst mintaelemenként változik; mintájában egyszerű rajzu gránátalma, tulipán, levél és akantuszvirág-forma motivummal. (30. kép.) A fehér himzés alapja vagdalásos – punto tagliato –, mintája az alapból megmaradt vásznon selyemfonalu lapostöltéssel készült. A geometrikus kitöltésű minta hajlékonyan konturozott. A vagdalásos alap kockázása szerint kivágott szövetszél az ívelő konturok mentén második körvonalat képezve a mintát még jobban kiemeli (31. kép.). A harmadik keleti jellegű fonottöltéses himzés. Merev rajzuak a virágtövek, a hullámindája geometrikusan tagolt merev csikokká vált. A két keskeny szegély kissé könnyedebb. (32. kép.)

A virágtövek helyét a hullámindában gyakran nagy virágok foglalják el. Ezt a típust színes és fehér himzéseken egyaránt megtalál-

juk. A hulláminda szinte kereteli a belőle nővő, ellentétesen elhelyezett meggy színű és aranyfonállalvarrott nagy tulipánokat. Az indák vonala középen küllős rozettával diszitett. (33.kép.) A hullámindán nagy szegfű és rózsza nyílik egyik vagdalásos alapu himzésen. Az alap olyan aprón kockázott, áttörten szőtt szövetnek hat. A virágok szirmai részben laposöltéssel, részben áttörten himzettek. A ne-felejcspont himzésű lepedőszél mintája ennél változatosabb, négyféle virág: rózsza, tulipán, rozetta és gránátalma váltakozik rajta.

A hullámindákat ritkább esetben nyolcas alaku csomó disziti, ami kétféle lehet: vagy maga az inda hurkolódik csomóvá, vagy a vékony inda diszitéseként, tagolásaként vastagabb szalagból kötött csomó jelenik meg. (27.kép.) Az előbbi típust képviseli egy krém-színű selyemhimzés, a Mátyás templomban lévő, többféle himzésből összeállított terítő két szélének diszitése, és egy terítő a veszprémi püspöki palotában, ami két sávból van összevarrva. Ezek a himzéseken az ellentétesen elhelyezett gránátalmákból induló indák vannak csomóra kötve. Az utóbbi tipushoz tartozik egy meggy szín-arany és egy zöld-ezüst himzés. Ezek a szalagból kötött csomót pöttyök, ill. apró levelek diszitik.³²

A hulláminda a diszitőművészetben nagyon gyakori; a körmendi lelet ezüst tálkáin (14. század, Magyar Nemzeti Múzeum), kora középkori perzsa ezüsttálon, harang és kódex kötésének diszitésén, a nyirbátori stallum faragványain is megtaláljuk. A textilművészetben a 14. századtól kezdve különösen itáliai damasztokon, brokátokon gyakori diszitmény.³³

A nagy virágok egymás mellé állításával nem elégedtek meg, hanem folyamatos mintává képezték olyan módon, hogy négy nagy levéllel rombusz alakban keretelték a virágot. A levelek találkozási pontján lévő kis rozetta egyben kapcsolja is az egymás mellett sorakozó idomokat. A rozettát a 18. század elején szalagcsokor váltotta fel, az egyforma, centrálisan rajzolt rozetták helyét tulipánok, gránátalmák foglalták el.

A textilművészetben a négy levéllel keretelt virágos minta a 6. században tűnt fel. Kopt szöveten kétféle rajzu rozettát vesznek körül a levelek. A 9. századi bizánci szöveten a minta káros beosztásá merevedett. Ennek a típusnak továbbfejlődése az itáliai reneszánsz indaháló. A 16. századi brokátokon, bársonyokon az érett reneszánsz izlésnek megfelelően naturalisztikusabb, lendületesebb a minta rajza.³⁴

A virágtőtől a bokor abban különbözik, hogy középső főága nem egyenes, merev – ami az előbbinél függőleges tengelyt képez a szimmetrikus elrendeződű két oldal között. A három-, öt-, vagy hétágú bokor minden ága ivesen hajlik rendszerint egy irányba, vagy az al-

só ág ellentétesen. Indulása hasonló a virágtő indulásához: gyökér, sziv, levélcsokor, azonban gyakran visszafelé kanyarodó indaszerű alappal is találkozunk, ami ellentétes irányával statikát és egyben könnyed lendületet ad a bokor rajzának. A korai himzéseken a bokor virágai egyformák és az ágakon apró kacsok sorakoznak; ez az ágak vonalát könnyedebbé tévő diszitésmód későgotikus hagyományra utal.

Legkorábbi ilyen jellegű himzés disziti négy sarkán a Sárospataki Ref. Egyház gyűjteményében lévő, Ragály községből származó terítőt. Himzett felirata: „ANNA SZAZ FECIT AD COENAM DOMINI DEDICAT ECCLESIAE RAGALIEN 1548”. A virágbokor három kis levélből indul, a hajladozó ágakon kis páros kacsok sorakoznak, a hét lehajló ág végén levegős rajzu gránátalma függ, ezeket is apró kacsok keretelik. A bokor rajzát még egy kis négyszirmu virág és hét kis levél teszi változatosabbá. A bokor kompozíciója egyensúlyos, két főága közül a nagyobb ivesen hajlik, a kisebb ennek az ivét tölti be. Két oldalt 3–3 lecsüngő gránátalmakoszoruzza a motívumot, a hetedik befelé hajolva a középpontot jelzi. Könnyed, lenge vonalvezetésével különbözik a testesebb, statikus reneszánsz formálástól. A miskolci avasi templomban őrzött, arannyal himzett kendőn hasonló virágbokrok sorakoznak, a különbség csak az, hogy itt a kacsok helyét levelek és bogyók foglalják el.³⁵ Egy skófiúm arannyal himzett terítő sarokdiszitményei azonos szerkezetűek a ragályi terítő motívumaival. Ezt is kacsok sora élénkíti, azonban a gránátalmák naturalisztikusak, testesek. Az oldalak közepén a sarokdiszitmény kisebbik ága foglal helyet önálló motívumként. A terítőn nincs évszám, de stílusát tekintve a 16. század második felére tehető. A sarokokat diszítő bokor egy részének változtatás nélkül való alkalmazása is korai eredetre utal. (34. kép.) Egy kendővég himzésén kétféle virágbokor váltakozik. Ezek egyike szintén kétágú, ágai azonban egy irányba ivelnek. Öt nagy kasmir palmetta koszoruként veszi körül, a hatodik visszafelé hajolva a motívum középpontja, közöttük kis virágok, levelek. A palmetták széle fogazott, középe árnyaltan Point de Hongrie módon varrott. (Iparművészeti Múzeum.)³⁶ A zöld-ezüst himzésű kendővég bokrainak ága félkör ívben hajlik, a másik ág metszi az előbbi. A négy, karéjos levél felületét virágos minta disziti, a motívum középpontját levélcsokor jelzi. Az itt ismertetett himzések stílusa keleti jellegű.

Azonos szerkezetű virágbokor kétféle megfogalmazását és kétféle technikával való kivitelezését figyelhetjük meg egy úrasztali terítő és egy nyeregtakaró himzett diszítésén. (35., 36. kép.) Mindkét bokor ágain szegfű és császárkorona nyílik. A patyolat terítő meggyeszinű selyem és arany himzése tehetséges és ügyes asszonyok kezemunkája, a nyeregtakaró diszítését hivatásos mester varrta. Arany-

ezüsthonalas himzésének aprólékos pontosságú geometrikusan mintázott felületei finoman cizellált ötvösműre emlékeztetnek. A terítő diszitménye finom ívelésű vonalaival kecsesebb, a nyeregtakaró tömöttebb és súlyosabb művészi munka.

A virágbokrok karcsu, kecses változatai keretelik Lorántffy Zsuzsánna két bársonyterítőjét. (19. kép.) Hasonló, de kissé nehézkesebb motívumok díszítik az Esterházy gyűjteményből származó selyem szuperlátót is.

A virágbokor testesebb és karcsubb alakjában is gyakori diszitmény a brokátokon, bársonyokon. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem második feleségének Brandenburgi Katalinnak a diszruhája mintás bársonyból készült, a himzések virágbokraihoz nagyon hasonló mintázattal. Angol himzéseken gyakori a bokor ábrázolása, török kendők szélén részsut sorakoznak az egyforma rajzu virágbokrok. A virágbokor ágai néha egymást keresztezve ívelnek, mandorla formájú teret alkotva, amit az ágakon ülő kis levelek, kacsok, vagy pöttyök, önálló apró motívumok töltenek be.³⁷

Az ívelő inda majdnem teljes körben hajlik Esterházy László piros selyem "páncéringének" himzésén. A kis levélből induló arany-ezüst fonállal himzett motívum körívben hajló ágán hat virág nyílik, s szinte koszoruzza a rövidebb ágon ülő nagy szegfűt.³⁸ A motívum naturalisztikus virágaival reneszánsz jellegű. Hasonló szerkezetű egy meggyvörös-arany himzés. A nagy gránátalmát háromnegyed ívben veszi körül az inda, amelyen rajta ülnek, annak vonalát megszakítva a hasonló rajzu kis gránátalmák. Ebben az esetben a kis virágok elhelyezése keleti izlésre vall. (37. kép.) E két himzés mintája átmenetet képez az oldalra hajló bokor és a csigás inda között.

A csigásan visszakanyarodó inda a külső, vagy mindkét oldalán apró virágokat hajt és koszoruként fogja körül a végén nyíló nagy virágot, ami egyúttal a középpont is; ez legtöbbször gránátalma, tulipán, rózsa, vagy napraforgó.³⁹ (38. kép.) Az inda kis virágai általában kétfélek: gránátalma és rozetta, vagy kétféle rajzu gránátalma. Az indából növő kis virágok szára gyakran átvél és szinte karéjsort alkot. Ezeknek a himzéseknek a színezése nem változatos. Arany-ezüst, vagy egyszínű selyem és arany-ezüst fonállal készültek. Technikájuk színén és fonákán egyforma mintázott laposhimzés. Úrasztali kendők sarkait díszítették legtöbbször csigás inda motívummal. A csigás indák összekapcsolódva indasort, vagy ha több sorban kerültek egymás mellé, indarendszert képeznek. Három összekapcsolt indasor tölt be egy himzett sávot, minden indában egy virággal, ezek a reneszánsz hagyományt őrzik. Gránátalma, szegfű, küllős rozetta, teljes tulipán, és leveles fűrt váltakoznak rajta.

A csigás indasor a diszitőművészetek minden ágának gyakori motívuma. Perzsa ezüst tálon, bizánci szöveten, reneszánsz kőfaragványon, harang diszítésén, kódexkötéseken egyaránt láthatjuk. A 14–17. századi szövetek és himzések mintájaként különösen kedvelt.⁴⁰

Az egymást követő sarlós levelek sorát terítők szegélyeként alkalmazták, úrasztali kendő sarkában magányosan is előfordul. A kasmir palmettából származó oldalra hajló fogazott szélű sarlós levél továbbá virágszál nő, kitöltve a levél alkotta ívet. Könnyedebbé tesz a motívumot a nagy levél fogai közül kinövő kis virágok, vagy bogycók. Két oltárkendő himzése közül az egyik egyszerűbb rajzu, a levél ívét szegfű tölti ki, a másik komplikáltabb, stilizáltabb, közelebb áll a perzsa előképhez: a levél felé hajló nagy virággal együtt oválisba komponált. (39., 40. kép.) A sarlós levél ívében tulipán nyílik annak az úrasztali terítőnek a sarok-diszitményén, amelyet Soos Imre özvegye László Judit ajándékozott az egyháznak.⁴¹

A nagy fogazott sarlós, vagy S alakban hajló levél rajta átívelő kis virágos indával főleg úrasztali terítők sarokdiszitményeként jelenik meg, valamint a Komárom megyei Császárság község plebániájának tulajdonában lévő arany-ezüst himzésű miseruha diszitményei között szerepel az S alaku fogazott levél vékony indán nyíló apró virágokkal és levelekben ülő fürttel. A nagy levél mindig mintázottan varrott, mégis tömör motívum, de a belőle kinövő virágok, vagy a rajta átívelő virágos inda könnyedé, levegőssé teszi. Az indákon gránátalma, mákfaj, lilium, szegfű, búzavirág, tulipán, rozetta váltakozik apró levelekkel, kacsokkal.⁴²

A körbefutó folyamatos sávval (bordűr) való diszítés ritkábban fordul elő, azonban ezek között vannak a legszebb művészi darabok. Azt a 17. század második negyedéből való patyolat terítőt, amelyet a hagyomány Lorántffy Zsuzsánna ajándékaként tart számon, színes selyem, arany és ezüst fonalas himzés kereteli, ami olasz fonottöltéssel, vagy más néven francia keresztmetszes technikával készült. Egyedülálló művészi rajza és a kivitel tökéletessége. A minta áttekinthető, levegős, egyensúlyos indás szerkezete tiszta reneszánsz stílusú, himzése olyan apró öltésű, hogy a szálszámolásos technika merevsége alig érzékelhető. A folyamatos diszítés változatosan komponált, csak részleteiben ismétlődik. A négy sarok kiképzése is különböző, a virágok sokfélek: gránátalma, tulipán, szegfű, rozetta, akantuszvirág, a himzéseken ritkán előforduló szőlőfürt, ciklámen, gyöngyvirág és különböző apró virágok nyílnak az indákon. A levelek nagyrészt az akantusz sokféle változatai. Az indákon álló oroszlan-griffek reneszánsz előképekre utalnak, viszont a palmettából alakított ampolna-forma motívumok az un. erdélyi szőnyegek vázáihoz ha-

sonlitanak. A terítő sarkaiban babérkoszorú keretben helyezkedik el a négy evangélista ülő alakja szimbolumaikkal együtt. A 160x190 cm nagyságú terítő himzésének reneszánsz kompozíciójában megtalálhatók az azzal szervesen együtt élő keleti eredetű rozetta és ampolna motívumok. (Sárospatak Ref. Egyház Muzeuma.)⁴³

Az előbbivel azonos technikával varrott kisméretű terítő körülfutó diszítése indás virágos, megtaláljuk rajta a tulipánt, szegfűt és a stilizált ampolna idomot is. A himzésnek a XVII. század első feléből való származására utal, hogy a diszitmény sarok kiképzését nem komponálták meg, hanem egy oldalt befejezve derékszögben fordulva folytatták. A terítő négy sarkát még merev rajzu hétágú virágtó disziti. A rajz merevségét a szálszámolótechnika is fokozza.

Merőben más jellegű egy abrosz körbefutó himzett diszítése. (41. kép.) Keskeny gránátalmás árkádsor fölött hármas levelekből alkotott karcsu ívek sora kereteli; mindegyikben szegfűvel koronázott peónia tö. A tő alapját gyűrűvel összefogott jobbra és balra ívelő akantuszlevél pár képezi. Az abrosz sarkaiban levélcsokból induló négyzet alakban komponált virágtó áll, főágán lilium, visszafelé kanyarodó oldalágain szegfűk nyílnak, közöttük kis virágos ágak. Az abrosz közepén négy virágos ágból alakított koszoru van, az ágak találkozásánál margarétával. A koszoru közepén szarvas alak és F. K. betűk foglalnak helyet.⁴³ A virágkoszorúhoz elrendezésben és motívumaiban is nagyon hasonló a tordai ref. egyház urasztaliterítőjének közepét diszítő koszoru, ami Rédei Julia nevét és címerét fogja körül. A koszoru rajza Rédei Julia himzésminta rajzai között szerepel. Apró virágos indák veszik körül a koszorut, minden másodikban madárral. A 186x234 cm nagyságú abrosz felületét a középdiszitménytől a szélek felé ritkuló elrendezésben ki virágbokrok borítják, közöttük szarvasok, futó nyulak és felröppenő madarak alakjaival. Az abroszt keretelő ívsor a hozzá illeszkedő sarokmotívumokkal statikusan zárja le a terítő himzett diszítésének művészi en komponált egységét.

Virágtövekből alkotott folyamatos diszítés keretei a Thoroczkay Mária névbetűivel, címerével és 1656 évszámmal jelölt urasztaliterítőt, amely a nagyvarsányi ref. egyház tulajdonában van. Négy sarkában gazdag rajzu virágtó áll, lilium-forma koronázó virága a terítő közepe felé benyulva hangsúlyossá teszi a diszitményt. Az oldalak közepén álló virágtó és egy-egy kisebb virágszál csigás indákkal kapcsolódik a sarokban diagonálisan álló nagy motívumhoz. A terítő középrészét két virágos ágból alakított nagy koszoru tölti be, ebben középen íves virágszálás keretben a fent leírt jelek, ezeken kívül két fa tetején mókussal, a fák között féllábon álló gólya, őz, dámvad, továbbá két-két fa, ezek alatt szarvas és egyszarvu, majd

ismét két fa madárral, végül nyul, kutya és mókus népesítik be a koszoru belsejét.

Ágygarnitúrák, abroszok, diszruhák díszítésén alkalmazták az ivsoros – árkádos – megoldást. Az íveket virág-, vagy levélsorok alkotják s alattuk leveles virágmotívumok foglalnak helyet. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem feleségének Brandenburgi Katalinnak díszruhája az 1620-as években készült. Szoknyáját nyolc sorban árkádos mintájú arany-ezüst himzés díszíti. Keskeny indás csikfölkött sorakoznak a karéjos szélű, ívek, bennük felváltva szegfű és margaréta áll, az ívek között egy-egy tulipán. (42.kép.) Két árkádos himzés jellegében hasonló ugyan, de színezésében és kivitelezésében merőben különbözik. Egyik halvány színezésű, a felületek arannyal átöltöztetettek. A nagy gránátalmákat gerezdekre osztották, minden másodikat üresen hagyva, ezeket pöttyök töltik be. Két nagy sarlós levél egészíti ki és apró virágok teszik könnyeddé a tömör motívumot. A másik himzés színezése sokkal erőteljesebb, élénkebb. A felületek zeg-zugosan Point de Hongrie módon vannak kitöltve. A kétféle rajzu virágtő alapját két-két nagy sarlós levél képezi, ezekre támaszkodik a virágtövet keretelő ív.⁴⁴ A virágtöveket az Erdélyben készült himzések jellemzően gyűrűk fogják össze. A Mátyás templom gyűjteményében őrzött terítőt öt különböző himzésből állították össze. Két szemben lévő szélén árkádos díszítésű sáv van. Az ívek alatt stilizált teljes tulipán áll két kasmir palmetta jellegű levéllel; ezeknek a szárát gyűrű fogja össze, majd a gyűrű alatt kétfelé hajolva statikus alapot képez. Ez a himzés is Erdélyben készült a 17. század közepén.

Abroszok, úrasztali terítők középebe gyakran helyeztek centrális elrendezésű díszítményt. Ezeket rendszerint a terítő himzettmintájának elemeiből komponálták, vagy ha a sarokdíszítmény kör alakú, pl: csigás inda, minden változtatás nélkül alkalmazták a terítő közepén is. Ennek a díszítésmódnak jellemző példája „Nagy Susanna” urasztali terítője Miskolcon az avasi templomban, amit kilenc egyforma csigás inda díszít, a középen lévő körülkeretelten az ajándékozó nevével. Gazdag rajzu csigás inda ismétlődik közép-díszítményként az urasztali terítőn, ami a poroszlói egyháztól került a sáropataki Ref. Egyházi Gyűjteménybe.⁴⁵

Önálló mintaelemekből alkották meg az abroszok, terítők közép-díszét szolgáló koszort, amiben cimer, cimerállat, névbetű foglal helyet. Az F:K: monogrammos abroszon a koszoru négy virágfüzérből összeállított, Thoroczkai Kata 1690-ből származó terítőjének koszoru az előbbihez hasonló nyolc füzérből áll, ezek találkozásánál nagy virággal, Thoroczkai Mária fentebb tárgyalt terítőjének közép-koszorúja két virágos ágból összetett, fönt az ágak találkozásánál li-

liom koronázza. A két utóbbi teritőn a koszoru közepén van a családi cimér.

Kartus-szerű stilizált leveles keretben Erdély cimere – benne szivpajzsban a Lorántffy cimér – jelöli Lorántffy Zsuzsánna két nagy bársonyterítőjét, és kehelytakarójának közepét. (19.kép.)

Bánffy Kata terítőjének egész felületét kör alakú motívumok borítják, bennük kardot tartó griff, körirata: „Bánffy Kata Istennek Szolgálója” s e körül négy virágindából összetett koszorú. (Sárospatak Ref. Egyház Muzeuma.)

Az úrasztali terítők középebe varrott koszorú legtöbbször egyszerűbb, sematikusabb babérkoszorú. Lorántffy Zsuzsánna úrasztali terítőjén a koszorú két ágból összetett, a hármas babérlevelek küllős rozettákkal váltakoznak, a levelek közül bogycsokor nőnek, közepén „Agnus Dei”. Az 1651 évszámú úrasztali kendőn az „Agnus Dei” alakját övező koszorú négy dús babérágból áll, közöttük rozettával. Bethlen Kata bársonyterítőjére ugyanilyen koszorút hímiztek; ebben foglal helyet a cimér és a felirat: „Betlen Kata 1694”. A bibliából vett idézet köriratában, szőlőkoszorúban megjelenik még szimbólumként a kehely is. A zsujtai terítő leveles tulipánokból és rozettákból fűzött koszorújából elmaradt a vallásos szimbólum. Lakatos Istvánné terítőjének közepén anorganikusan diszített ananász alakú motívum körirataként jelenik meg az ajándékozó neve és az 1704 évszám.⁴⁶

A himzéseken kívül a babérkoszorú reneszánsz szöveteket és kódex kötéseket is diszít.⁴⁷

A virágtöbbször kiinduló indák a XVII. század végén már indarendszerként is alkalmazást nyernek. Arányosan elrendezett kompozícióban ágaznak szerte és teljesen betöltik a himzett felületet. A tengelyeket képező elsatnyult virágtövek már alig ismerhetők fel. Uralkodó jellegüket elvesztve csak a dús rajzu indák indítására szolgálnak. Egy lepedőszél zöld selyemmel és ezüsttel himzett szeszélyesen kanyargó indáin reneszánsz virágok: gránátalmák, tulipánok, szegfűk, akantuszvirágok, rozetták nyílnak. A 18. század első felében és közepén a francia barokk és rokokó izlésnek megfelelő vonalvezetést és diszítőelemeket is megtaláljuk. Együtt van itt a klasszikusan stilizált gránátalma, a naturalisztikus rajzu barokk rózsza, levélcsokor és ezekkel együtt az apró kecses virágok, gyümölcsök, amelyek a himzést finommá, kedvessé teszik. A finoman árnyalt felületeket kicsillanó arany- és ezüstszálak élénkítik. A 18. század második felében készült himzések mintáin már alárendelt szerepet játszik a gránátalma. A virágok közül különösen a papagájtulipán és rózsza, a sokféle alakú levél naturalisztikus megfogalmazásban jelenik meg.⁴⁸

A 17. századi magyar himzések technikáját vizsgálva azt látjuk, hogy azokon mintegy 25 féle öltésvariáció fordul elő. Ezek közül a legjellemzőbb öltésfajtákat ismertetjük. Leggyakrabban alkalmazták a laposöltés változatait. Legegyszerűbb fajtája, amikor körvonalról körvonalig öltik a fonalat sűrűn egymás mellé, hogy az alapszövetet teljesen fedje. Ha a betöltendő felület nagy, kisebb egységekre kell osztani, mert a nagy öltés nem simul az alapra, felborzolódik, könnyen felszakad, ezért a felületet mintásan osztották be. Csikos, lépcsős, fogas, kockás, táblás és zeg-zugos a legszokásosabb beosztás. Ezeket a változatokat nevezzük mintázott laposhimzésnek, ami, ha egyenletesen sűrűn öltögettek, szintén és fonákán egyforma. (16., 17., 18., 22. kép.)

Ha takarékoskodni akartak a fonállal, hamis laposöltéssel varrtak. Ekkor a fonál az alapszövet színén fekszik, a forduláznál az alapanyagnak csak néhány szálát vették a türe.

A hamis laposöltés továbbfejlesztése a levarrott-leöltögetett-laposhimzés, amit bordázott, vagy perzsa öltésnek is neveznek. A laposhimzéssel betöltött felületre merőleges irányban, ritkábban fektették a második laposöltés sort, ennek fonalaait azután egyforma távolságban apró öltésekkel rögzítették az alaphoz. Ez a himzés-mód sűrű szövetszerű felületet ad.

A színén és fonákán egyforma ún. török laposhimzésnek sora két előöltéssorral készült; egyik a himzés színén, másik a fonákán képez öltést. Egyenletes, kissé ritka szövésű alapanyagra szálszámlálásos technikával soronként eltolva himezték. A részut bordázott himzés szövéshez hasonlít, mert az öltések nagyon aprók. A minta konturja a szélszámlálásos technikának megfelelően zeg-zugos, szögletes. (30. kép.)

Speciálisan magyar himzésfajta volt a 17. században a „Point de Hongrie”. Színes selyemfonállal himezték, gondosan megválogatva a színeket, hogy árnyalt hatást keltsen. Soronként kissé eltolódó apró laposöltéssel varrták zeg-zugos mintával az egyes színek, vagy színcsoportok között arany, vagy ezüst sorokat is alkalmaztak. Egész motívumokat, vagy egyes virágokat, leveleket himeztek ezzel a technikával. Ez a himzés-mód azután elterjedt Nyugat- és Dél-Európában; különösen Génua vidékén készítettek a nemes- és polgárasszonyok is ilyen himzést a 17. században és a 18. század első felében. (23. kép.)

A perzsa és török izlés a színfoltokat önkényesen helyezte egymás mellé, nem törődve a mintával. Megtörtént, hogy egy virágnak minden szirma más színű, az inda, vagy szár keresztben csikozott, vagy zeg-zugos. A „Point de Hongrie” ezt a színezést finomá, aprólékossá tette és így a nyugat-európai izléshez vitte közelebb, amelyik a finoman árnyalt felületeket kedvelte.

Ha egy sorba egyenlőtlen hosszúságú lapos öltéseket varrtak a tüvel átszúrták, hasított laposöltést alkalmaztak. A tüfestéses himzések finom átmenetekkel árnyalt felületeinek kitöltésére használtak fel. (24. kép.) Az ágakat, indákat, szárazakat, kácsokat lánc-, szár-, vagy néha laza keresztszemhez hasonló margitöltéssel varrták.

Szálszámoláson alapuló öltésmód az olasz fonottöltés, más néven francia keresztszem. Mindkét elnevezése találó, mert olyan módon varrták, hogy a színén fonott öltésnek, a fonákán keresztszemnek látszik. Ha ritka szövésű alapanyagot használtak és erősen meghúzták a himzőfonalat, áttört hatásúvá vált. (32. kép.)

Az arany és ezüst himzések nagy részét hamis laposöltéssel, vagy fektetett laposhimzéssel varrták, az utóbbinál a fonalat az alapszővet felületén vezették s a minta körvonalán forduláskor selyemszállal öltötték le, s gyakran selyemfonállal mintázottan le is varrták. Ez a himzésfajta nyugat-európai eredetű (15. kép.)

Csomóöltéses – un. nefelejcspon – himzéssel gyakran egész minta-felületeket töltöttek be, máskor a virágok porzóit varrták ilyen módon. A fonalat négyszer-ötször csavarták a türe és közvetlenül a felöltés helye mellett öltöttek vissza. Így kis csomó keletkezett s ha egyenletesen varrták, gyöngyhimzéshez hasonlít.

Az áttört fehér himzések technikája az olasz punto tirato – szálvonásos himzés – és a punto tagliato – vagdalásos himzés – megfelelője. Ez a két himzésfajta Itáliában a 15. században volt gyakori és az európai országok közül először nálunk honosodott meg. A szálvonásos himzés készítésekor az egyenletes szövésű vászonból egy irányban, a mintának megfelelő szélességben húzták ki a szálakat. A megmaradt keresztszálakat azután lenfonállal csavarták át geometrikus minta szerint. Fehérnemük diszítéseként és kötények, párnavégek, lepedők széles himzésének, vagy recebetétjének két oldalán keretként jelent meg.

A vagdalásos himzések alapszővetéből hosszában is, keresztben is kihúzták a szálakat. Az így rácsossá vált szövet megmaradt szálait lenfonállal csavarták át. Ezt a „rostélyos” himzést azzal tették változatosabbá, hogy minden második kockába áthurkolt keresztet varrtak. A kockásan áttört alapon a mintát a vászonból meghagyták és mintázott laposhimzéssel varrták ki. A motívumokat apró, sűrűn egymás mellett fekvő öltéssorral konturozták. A konturon kívül látszik a meghagyott alapvászon lépcsős széle, ami a lendületesen hajló mintáknak keretelést adva árnyékoltan veszi azokat körül. (29., 31. kép.) A nagyobb felületeket úgy tették változatossá, hogy az egyes szirmokat különbözően mintázott laposhimzéssel varrták, a virágok közepét pedig a reticella csipkékről ismert csillagos motívumokkal töltötték ki. Ez a megoldás nemcsak dekoratívan osztja meg a nagy

virágok felületét, hanem bár stilizálva, de jól érzékelteti a kinyílt virág közepét betöltő porzócsoportot.

Ha a magyar himzések motivumainak formagazdagságában és szín pompájában gyönyörködünk, joggal állapíthatjuk meg, hogy ezek a művészi és kiváló technikai felkészültséggel készült himzések a magyar virágos reneszánsz kiteljesedését jelentik textilművészetünkben. ⁴⁹

J E G Y Z E T E K

1. Balogh J., A művészet Mátyás király udvarában. (Bp. 1966) I. 142.
2. Varju-Ember, M., Alte ungarische Stickerei. (Bp. 1963.) 24. kép.
3. Deák F., Magyar hölgyek levelei. (Bp. 1879.) 60., 61., 25. lap
4. Takáts S., Magyar nagyszonyok. (Bp. é. n.) 32., 456.
Takáts S., A török hódoltság korából. (Bp. é. n.) 52.
5. Palotay G., Régi erdélyi himzés mintarajzok. Erdélyi Tudományos füzetek. 131. sz. Kolozsvár (1941.) 1., 3., 6., 9. rajzok.
Balogh, J., Die ungarischen Mäzene der Frührenaissance. (Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz.) Bd. V. XLIV., 1. Huszka J., 1886-ból való vázlatkönyvének egy lapjához 17. század közepéről való levéltöredék van ragasztva, hátoldalán felvidéki himzésminta-rajzzal. Néprajzi Múzeum képgyűjteménye. F. 76. 221 sz.
6. Varju-Ember, M., i. m. 5. kép. V. Ember M., A Textilgyűjtemény új himzései. FA (Bp. 1971.) 227 lap, 3 ábra.
7. Falke, O., Kunstgeschichte der Seidenweberei. Berlin (1913) 476., 499., 500., 546., 548., 549., 573. képek. Schulze, P., Alte Stoffe, Berlin (1920). 137., 149., 156. képek. Flemming, E., Das Textilwerk, Berlin (1927). 80., 90. lap. Errera, I., Catalogue D'Étoffes Anciennes et Modernes. Bruxelles (1927). 107., 119., 132., 251., 282., 333. képek. Dreger, M., Künstlerische Entwicklung der Weberei und Stickerei. Wien (1904). 216., 230/b., 231/c., 234/c., 235/c, f., 246. képek. Kendrick, A. F., English Embroidery. London (1904). XXIX., XXXIX. táblák. Elizabethan Embroidery, Victoria and Albert Museum. London (1968). 3., 14. képek.

8. Falke, O., i.m. 556., 577., 580., 581., 607. képek. Schulze, P., i.m. 147., 149., 150. képek. Elizabethan Embroidery. 19. kép. Flowers in English Embroidery. Victoria and Albert Museum. London (1963). 10., 14. képek.
9. A nyirbátori stallum ülései alatt levő válaszfalakat tulipános virágtó disziti. Balogh J., A művészet Mátyás király udvarában. (Bp.1966.) II. 556., 557., 213. képek. v. ő. Balogh J., i.m. I. 326. lapon a tulipán változatokat ábrázoló rajzokkal.
10. Falke, O., i.m. 95., 558., 560. képek. Schulze, P., i.m. 35., 36. képek. Flemming, E., i.m. 41. lap. Kendrick, A. F., i.m. XL., XLII., XLIII. táblák. Balogh J., i.m. II. 115., 122., 125., 326. képek. Varju-Ember, M., Alte ungarische Sticke-rei. (Bp.1963.) 14., 26., 34., 47. képek.
11. Falke, O., i.m. 385. kép. Flemming, E., i.m. 101., 102. lap. Kendrick, A. F., XLVII., XLVIII. táblák. Flowers in English Embroidery. 4., 9. képek. Elizabethan Embroidery. 11., 16., 19. képek. Balogh J., i.m. II. 4. kép.
12. Elizabethan Embroidery. 23. kép. Flowers in English Embroidery. 5. kép.; Varju-Ember, M., i.m. 44. kép. V. Ember M., i.m. 2. ábra.
13. Falke, O., i.m. 277., 390., 499., 520., 521., 528. képek; Schulze, P., i.m. 123., 125., 126. képek; Flemming, E., i.m. 80., 91., 102., 103., 109. lapok; Santangelo, A., Tessuti d'arte italiana dal XII° al XVIII° secolo. Milano (1958). 50. tábla; Grant, C. E., Some Compartement Desings for Carpets and Herat. Washington (1965). 5., 6., 7. ábrák.
14. Falke, O., i.m. 301. kép; Flemming, E., i.m. 105., 112. lapok; Santangelo, A., i.m. 72. tábla; Kendrick, A. F., i.m. XLVII. tábla; Elizabethan Embroidery. 19., 22. képek; Balogh J., i.m. II. 58., 126., 213., 214. képek; v. ő. Balogh J., I. 117. lapon az akantuszvirág változatokat ábrázoló rajzokkal.
15. Flemming, E., i.m. 86., 87., 119. lapok; Balogh J., i.m. II. 4., 64., 84. képek; Varju-Ember, M., i.m. 12., 28. képek. V. Ember M., i.m. 1., 2. ábrák.
16. Falke, O., i.m. 387., 512., 514., 556., 581. képek; Flemming, E., i.m. 102., 117., 125., 141., 142., 174. lapok; Santangelo, A., i.m. 73., 75. táblák; Palotay G., Oszmán-török elemek a magyar himzésben. BHH 6 (Bp.1940.) 128., 129., 131. képek.

17. Santangelo, A., i.m. 51. tábla.
18. V. Ember M., i.m. 1., 2. ábrák; Migeon, G., Les arts du tissu. Paris (1909). 79., 81. képek; Falke, O., i.m. 581. kép; Flemming, E., i.m. 102., 118. lapok; Errera, I., i.m. 282a, b. képek; Dreger, M., i.m. 234 t. c; Santangelo, A., i.m. 66 t.; Grote-Hasenbalg, Der Orientteppich. Seine Geschichte und seine Kultur. Berlin (1922). I. XXII. t. 8a rajz: Palmette-, Lotos- und Päonien-forma.; Kendrick, A. F., i. m. XLVII. t.; Elizabethan Embroidery, 22., 24. képek.; Schuette, M. – Müller – Christensen, S., Das Stickereiwerk. Thüringen (1963). 401. kép.
19. Falke, O., i. m. 95., 125., 128., 215., 216. képek.; Flemming, E., i.m. 96. lap.; Balogh J., i.m. II. 288. kép.
20. Thoroczkai Mária terítője, Széchy Mária terítője; Varju-Ember, M., i.m. 44. kép, 49. lap.; Balogh J., i.m. II. 122. kép.; Falke, O., i.m. 84 t., 286., 346., 357., 444., 468., 469. kép.; Santangelo, A., i.m. 47 t.
21. Varju-Ember, M., i.m. 24. kép.; Santangelo, A., i.m. 31 t.
22. A terítő tükrének sarokdiszitménye és a szegély részletének színes képe: Varju-Ember, M., i.m. 13., 31. kép.; Széchy Mária terítője, 20. kép.
23. Varju-Ember, M., i.m. 28., 36. képek.
24. Palotay G., i.m. 60., 71. képek.
25. Centrális tő képe: V. Ember M., i.m. 1., 2. ábrák, Falke, O., i.m. 42., 138., 241., 245., 255., 549. képek.; Flemming, E., i.m. 300. lap.; Errera, I., i.m. 282a-b.; Santangelo, A., i.m. 60., 61. t.; L'antico tessuto d'arte italiano. Roma (1937-38). 115. kép 16. századi itáliai himzett bársonyterítőt ábrázol. Mintája hasonlít Lorántty Zsuzsánna vörös-zöld bársonyterítőjének mintájához, valamivel dusabb változatban. Kendrick, A. F., i.m. LVI. t.; Palotay G., i.m. 5., 37., 47., 54., 60., 109. képek.; Balogh J., i.m. II. 556., 557., 559., 568. 571.; A nyirbátori stallum oldalfalainak faragványai.
26. Divald K., Sáros vármegye szövött emlékei. (Bp. 1905.) 38. kép, 49 lap szerint a felirat megfejtése: „Pro Ecclesia Galbtovensi Elisabetha ? Kolovráth.”

27. Varju-Ember, M., i. m. 21. kép.
28. Falko, O., i. m. 558., 559., 560., 581. képek.; Flemming, E., i. m. 103., 104. lapok.; Errera, I., i. m. 251., 255., 284. lapok.; Santangelo, A., i. m. 60., 61. t.; Balogh J., i. m. II. 552., 553., 554. képek.
29. Varju-Ember, M., i. m. 28., 29., 30., 31. képek.
30. Palotay G., i. m. 46., 83., 150. képek.; Flemming, E., i. m. 274. lap.; L'antico tessuto d' arte italiano, 79. kép. Balogh J., i. m. II. 571. kép.
31. Falke, O., i. m. 42., 533. képek.; Flemming, E., i. m. 121. lap.; Balogh J., i. m. 125., 128., 213., 214. képek.; Varju-Ember, M., i. m. 38., 39., 40., 41. képek.
32. Csermelyi S., Magyar himzések kiállításának leíró lajstroma. (Bp. 1918.) X. t.
33. Falke, O., i. m. 147., 252., 400. képek.; Flemming, E., i. m. 106., 134. lapok.; Errera, I., i. m. 119., 226., 248. képek.; L'antico tessuto d' arte italiano, 53. kép.; Santangelo, A., i. m. 70 t.; Kendrick, A. F., i. m. XXXVII., XXXIX. t.; Balogh J., i. m. II. 125., 326. képek.; MNM történeti kiállításán a 14. századból származó körmendi lelethez tartozó tál.
34. Falke, O., i. m. 65., 226., 227., 228. képek.; Errera, I., i. m. 13a., 13b., 21b. képek.; Schulze, P., i. m. 140. kép.; Dreger, M., i. m. 233. t.; Kendrick, A. F., i. m. XXXIII. t.; Palotay G., i. m. 128. kép.; V. Ember M., A Textilgyűjtemény új himzései. FA. (Bp. 1971.) 227. l. 3., 4., 5., 6. kép.
35. Palotay G., i. m. 97., 98. képek.
36. Varju-Ember, M., i. m. 12. kép.
37. Falke, O., i. m. 573., 574. képek.; Flemming, E., i. m. V. t. 2.; Errera, I., i. m. 348., 349., 350., 350a. képek.; Varju-Ember, M., Die ungarische Galakleidung im XVI und XVII Jahrhundert. Waffen und Kostümkunde. 1966. I. 38. kép.; Palotay G., i. m. 99. kép.; Elizabethan Embroidery, 6. kép.; Flowers in English Embroidery, 6., 7., 8. képek.
38. Varju-Ember, M., Alte ungarische Stickerei. (Bp. 1963.) 15. kép.

39. Varju-Ember, M., i. m. 14. kép.
40. Falke, O., i. m. 56., 101., 252., 400. képek.; Errera, I., i. m. 228e., 249b. képek.; Santangelo, A., i. m. 49 t.; Balogh J., i. m. I. 219., II. 326., 491., 558., 560. képek. Balogh, J., Die ungarischen Mäzene der Frührenaissance. (Jahrbuch des Kunsthistorischen Institutes der Universität Graz.) Bd. V. XXXV t.; Kendrick, A. F., i. m. XVII., XXXVIII., XLII., XLIX t.; Elizabethan Embroidery. 10., 11., 15., 16., 17., 18., 19., 22., 23. képek.
41. Palotay G., i. m. 119. kép.
42. Flemming, E., i. m. 110., 142., lapok.; Santangelo, A., 77 t. Palotay G., i. m. 74., 118., 120., 121., 122. képek.
43. Varju-Ember, M., i. m. 8. kép és 42. kép.
44. Varju-Ember, M., i. m. 2., 3. képek.
45. Palotay G., i. m. 100., 106. képek.
46. Palotay G., i. m. 71., 108., 132. képek.; Varju-Ember, M., i. m. 25. kép.
47. Balogh J., A művészet Mátyás király udvarában. (Bp. 1966.) II. 338. kép.; Santangelo, A., i. m. 52 t.
48. Varju-Ember, M., i. m. 47., 48. képek.
49. Azok a himzések, amelyeknél őrzési helyet nem jelöltünk meg, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében vannak.

MOTIVSCHATZ UNGARISCHER STICKEREIEN IM 17. JAHRHUNDERT

Die Stickerei ist die mannigfaltigste Art zur Verzierung von Textilien. Bei ungebundener Linienführung und den verschiedenen Stickarten kann die künstlerische Fähigkeit völlig zur Geltung kommen.

Ungarns Bevölkerung schuf um die Mitte des 16. Jahrhunderts durch eine Verschmelzung des östlichen und westlichen Formschatzes mit individuellem Geschmack einen neuen Stickereistil.

Diese spezielle nationale ungarische Stickkunst entwickelte sich und blühte zur Zeit der Türkenherrschaft einheitlich in dem in drei Gebiete geteilten Lande auf.

Die Ornamentik der italienischen Renaissance bildete den Kern des Motivschatzes. Die Anordnung der Muster ist klar und übersichtlich. Die Pflanzenornamentik dominiert, mitunter in Begleitung von Tiergestalten.

Während des 15-17. Jahrhunderts arbeiteten viele Stickermeister am Hofe der ungarischen Könige und siebenbürgischen Fürsten, an Residenzen der Feudalherren und in den Städten. Die Innung der Sticker auch Näher genannt: — arbeitete schon im Mittelalter in Buda, in den anderen Städten. erfolgte die Gründung der Zünfte nur allmählich. Die Meister und Gesellen benützten und veränderten nach hiesigem Geschmack die Motive der italienischen und manchmal auch deutschen Musterbücher. Die adeligen - und die wohlhabenden Bürgerfrauen zeichneten ihre Muster selbst und gaben diese später an andere weiter.

Bevor wir die Komposition und Anordnung der Ornamentik behandeln, möchte ich die einzelnen Motive erwähnen.

Unter den Stickmustern sind viele Varianten des Granatapfels zu finden; dem Apfel ähnliche naturalistische und die verschiedensten stilisierten Arten.

Das mittlere der drei Blumenblätter der Tulpe ist manchmal seitwärts gewendet, oder halbkreisförmig geschlossen. Die grosse Blume mit fünf Blumenblättern wurde in verschiedenen Farben gestickt. Die From der vielblättrigen und Papageitulen ist schwungvoll und abwechslungsreich, — wenn vollkommen geöffnet — einem Laubstrauß ähnlich.

Die halberblühte Rose wurde in Seitenansicht, die voll erblühte in Draufsicht dargestellt. Die stilisierte Rose nennt man Rosette, aus dieser entwickelte sich die Speichenrosette, da die zwischen den Blütenblättern hervorragenden spitzen Kelchblätter wie die Speichen eines Rades aussehen, schliesslich die Drehrose, eine Rosette mit seitlich gebogenen Kelchblättern.

Die Nelke wurde naturalistisch wiedergegeben; die Form der Kornblume ist dieser ähnlich.

Die Behandlung der Oberfläche des Ananas erfolgt in zwei Stilrichtungen. Entweder wird sie nach italienischem Renaissance-Stil - von schuppiger oder gerippter Ornamentik -, oder nach persischem Geschmack durch flächenhaftes Muster bedeckt.

Die Lilie erscheint entweder in heraldischer Form, oft als schwungvoll gezeichnete Turbanlilie, als Kaiserkrone oder Iris; die Akanthusblume ist dieser ähnlich, jedoch von mehr oder weniger asymmetrischer Form.

Die Palmette aus Kaschmir weist verschiedene, sichelförmige und gezackte Blätter auf.

Selten sind Weintrauben, oder Trauben zwischen grossen Blättern unter den Stickereien zu finden.

Die Päonie hat zwei Reihen von Blumenblättern mit einem Stanbeutel-Strauss in der Mitte. Sonnenblumen und Margeriten kommen bei den ungarischen Stickereien verhältnismässig selten vor.

Hyazinthen und Maiglöckchen, sowie kleine Blätter und Ranken lockern die dichten Muster auf. Eine Darstellung von Tiergestalten ist selten.

Allgemeiner Beliebtheit erfreute sich das Blumenstaudenornament. Der Hauptast ist immer gerade, die Seitenäste winden sich symmetrisch, bogenförmig nach beiden Seiten. Auf den Ästen blühen verschiedene Blumen. Die im Renaissance-Stil gestaltete Stauden ist von anmutiger Linienführung und weist ebenmässige, aufgelockerte Zeichnung auf. Die andere, schematische Art der Blumenstauden hat spiralförmige Zweige, dessen Blüten flächenhaft geziert sind.

Der Granatapfel, die Blume, oder der Laubstrauss aus dem der Blumenstock entspringt ist in vielen Fällen von gleicher Grösse, also gleichwertig mit den Blüten des Blumenstockes, die Seitenäste spriessen aus der Mitte des Hauptastes, somit der Blumenstock von zentraler Anordnung wird.

Die Blumenstauden bildet öfters die Eckverzierung von Tüchern. Die in der Hand gehaltenen Zier-Taschentücher sind meistens von vier oder acht Blumenstauden-Mustern völlig bedeckt.

Der Blumenstock, sowie der Strauss wird manchmal in einer Renaissance-Vase, oder in einem profilierten Brunnen dargestellt.

Zwei grosse sichelförmige Blätter, die aus dem Stamm der Blumenstauden wachsen, umgeben zuweilen kranzförmig die ganze Stauden, manchmal eine grosse Blüte.

In zwei Arten, jedoch in einer gleichwertigen Anordnung kommen die Blütenstauden auf den Bordüren von Tischtüchern, Bettlaken und Kissenbezügen vor. Jede zweite Stauden wurde in entgegengesetz-

ter Richtung nebeneinander gestellt, oder stehen nebeneinander. Im letzteren Fall sind die Seitenzweige bogenförmig, oder in S-Form gestaltet und verbinden die Blumenstauden als Ranken zu einem fortlaufenden Ornament.

Die S-förmige Ranke wird manchmal zum Hauptmotiv und verursacht das Zusammenschrumpfen oder sogar Verschwinden der ursprünglich dazwischenstehenden Stauden oder Blumen.

Die in gegengesetzte Richtung gestellte Staupe oder Blume wird oft in eine wellenförmige Ranke komponiert.

Die Reihen der grossen Blumen wurden durch die Umrahmung von vier grossen Blättern in Rhombusform zum laufenden Muster.

Der Strauss unterscheidet sich dadurch von der Staupe, dass sich der Hauptstiel bogenförmig beugt, doch ist die Komposition statisch.

Windet sich der Hauptast kalbkreisförmig, so bildet dieser den Übergang zur spiralförmigen Ranke, die von kleinen Blüten verziert die grosse Blume am Rankenende wie ein Kranz umgibt.

Beliebte Randornamente waren die aneinander gereihten sichelförmigen Blätter, an deren Stiel grosse Blumen wachsen, welche den Bogen der Blätter ausfüllen.

Arkadenförmig in Bogen gestellte Blumen, nebeneinander gereichte Blumenstöcke, oder ein Rankenwerk bildet manchmal das Randornament der Tischtücher. Aus den sich verbindenden spiralförmigen Ranken wurden auch Rankenreihen gebildet.

Die vom Blumenstock ausgehenden Ranken gestalten sich am Ende des 17. Jahrhunderts zu einem Rankensystem, welches sich über die ganze Stickfläche verbreitet. In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts erscheinen auch Ornamente und schwungvolle Linienführungen des Barock- und Rokoko-Stils.

In der Mitte der Tischdecken und Abendmaltüchern befinden sich oft zentrale Verzierungen. Diese sind entweder aus den Motiven der Decken komponiert, oder bestehen aus selbständigen Elementen, wie Blumenkränze die ein Wappen, oder ein Monogramm umgeben.

Der Formen- und Farbenreichtum von Blumenornamenten in der ungarischen Stickerei bezeugt eine blühende Renaissance in unserer Textilkunst.

MARIA V. EMBER